

Franje Puškarić

GLAGOLJICA U GOSPIĆKO-SENJSKOJ BISKUPIJI

Mag. theol. Franje Puškarić

Gospićko-senjska biskupija

UDK: 003.349.1/.2[262.12 Gospićko-senjska]

[015+091+093/094(497.5)] (091)''10/19'' (083.82)

[0.000.930.27]

Pregledni rad

Primljeno: 28. veljače 2018.

Naziv "glagoljica" javlja se u Hrvatskoj u 14. stoljeću. Tim pismom pisane su mnoge liturgijske knjige, književno-umjetnički tekstovi, pravni spisi i spisi osobne korespondencije. Teorije o postanku glagoljice su raznovrsne i višebrojne (egzogene, egzogeno-endogene, endogene), a svakako pažnju zaslužuje teorija o glagoljici kao hrvatskom pismu. Među tipovima glagoljice razlikujemo: oblu (okruglu), uglatu (ustavnu) i kurzivnu, a neki autori govore i o trokutastoj. Kolijevkom glagoljice na hrvatskom prostoru smatra se otok Krk, a potom dio hrvatskog Primorja koji je u stara vremena spadao pod Krčku i Rapsku biskupiju (Senj, Gacka, Modruš i Bužani u Lici). S otoka Krka glagoljica i staroslavenski jezik došli su u

Senj i proširili se prema unutrašnjosti, tj. u Krbavskoj ili Modruškoj biskupiji. Glavnina tog područja danas pripada Gospićko-senjskoj biskupiji. Ključan trenutak u povijesti glagoljice na ovom području je pismo pape Inocenta IV. senjskom biskupu Filipu 1248. godine, kojim mu se dozvoljava koristiti glagoljicu u svojoj biskupiji. U Senju je djelovala prva tiskara o kojoj imamo sigurne podatke. U 17. stoljeću dolazi do rusifikacije (istočnoslavenizacije) liturgijskih knjiga, a u 18. stoljeću do uvođenja narodnog jezika u liturgiji – šćaveta. Borba između rusificirane redakcije liturgijskih knjiga i šćaveta okončana je potkraj 19. stoljeća odredbom biskupa Jurja Posilovića da se u liturgiju vrati hrvatska redakcija staroslavenskog jezika koja se koristila prije rusifikacije. Među natpisima na kamenim spomenicima svakako je najvažnija Senjska ploča iz početka 12. stoljeća. Uz kamene spomenike, veliki broj glagoljskih zapisa može se pronaći u rukopisima i tiskanim knjigama.

O glagoljici je napisano puno članaka i knjiga, mnogo stručnjaka bavilo se ovim pitanjem, raspravljalo i iznosilo rezultate svo-

jih istraživanja, a u ovom radu nastoji se sažeto predstaviti što je do sada rečeno i napisano o toj tematici.

Ključne riječi: glagoljica, staroslavenski jezik, Senjska i Modruška ili Krbavska biskupija, Gospićko-senjska biskupija, glagoljski spomenici, glagoljski rukopisi, glagoljske tiskane knjige.

* * *

Uvod

Hrvati su poznati po tome da su tijekom svoje povijesti imali tri jezika i tri pisma. Jedan od tih jezika bio je staroslavenski, a pismo glagoljica. Glagoljica je od 9. stoljeća na dalje zauzela važno mjesto u razvoju pismenosti i hrvatske kulture općenito. Na hrvatskom prostoru se najviše proširila i najduže koristila. Staroslavenski jezik postao je službeni liturgijski jezik Crkve u Hrvata i kao takav koristio se sve do Drugog vatikanskog sabora. S vremenom se u liturgiju uvukao i narodni jezik – šćavet. Iznimno plodno tlo glagoljica je imala na području Senjske i Modruške ili Krbavske biskupije, čija je nasljednica današnja Gospićko-senjska biskupija. Na tom području glagoljalo se još prije 12. stoljeća, a poseban zamah širenju glagoljice, i usporedno s njome staroslavenske službe Božje, dalo je pismo pape Inocenta IV. senjskom biskupu Filipu. Time je glagoljica, koja je već prešla pragove župnih crkava, sada prešla i prag katedrale i postala sastavni dio biskupskih slavlja.

Rasprava o glagoljici u različitim njezinim izričajima prisutna je u hrvatskoj historiografiji već duže vrijeme. U nadi da će buduća istraživanja donijeti rješenja ili privesti nas bliže njihovu razrješenju, nudimo kritički presjek sadašnjega *status quaestionis*.

Pitanja o kojima se autori do danas ne slažu tiču se ponajviše njezina nastanka. Iako nemamo uvjerljivih argumenata za pobijanje nekih od teza ili za konačno prihvaćanje drugih, donosimo temeljit pregled glagoljskih spomenika na prostoru Gospićko-senjske biskupije kojima ističemo važnost upravo ovoga područja za širenje pisma. K tome ističemo koje je posljedice dominacija glagoljice imala u crkvenoj povijesti. Od toga koje joj je mjesto u našim inkunabulama i općenito tisku, do posljedica za položaj svećenika glagoljaša u društvu (popovi glagoljaši).

1. Teorije o postanku glagoljice i tipovi glagoljice

Naziv “glagoljica” nastao je u 14. stoljeću na tlu Hrvatske. Tijekom povijesti su u uporabi bili i drugi nazivi, među kojima i „hrvatsko pismo“. Danas se pod glagoljicom razumijevaju istovremeno tri sljedeće stvari:

- a) glagoljsko pismo
- b) hrvatska staroslavenska služba Božja ili liturgija
- c) sve ono što je pisano glagoljicom.

Sama riječ dolazi od staroslavenske riječi *glagoljo*, što znači govorim.¹

Glagoljicom su pisane mnoge liturgijske knjige (homilijari, lektionari, misali i brevijari), književno-umjetnički tekstovi (pjesme, legende, romani i mirakuli) i pravni spisi (zakoni i isprave). Koristila se također, za osobnu korespondenciju (u obiteljima Zrinskih i Krčkih knezova – Frankopana/Frankapana).² Čuvarima hrvatskog glagoljaškog identiteta smatraju se benediktinci glagoljaši te franjevci trećoreci glagoljaši koji su u svojim samostanima pisali na glagoljici, održavali bogoslužja na crkvenoslavenskom jeziku i bili učitelji hrvatskog naroda. Popovi glagoljaši bavili su se i knjigama koje su bile namijenjene široj publici te su rano počeli pisati narodnim hrvatskim jezikom.

Teorije o postanku glagoljice su raznovrsne i višebrojne. Dok jedni početke glagoljice povezuju sa sv. Jeronimom, drugi s djelovanjem Svete braće Ćirila i Metoda, treći njezine početke traže u vremenu pokrštanja Hrvata u današnjoj domovini, ili u Armeniji gdje su se Hrvati miješali s Gotima itd. Dugo se vremena autorstvo glagoljice pripisivalo sv. Konstantinu Ćirilu, no iako se u novije vrijeme znanstvenici slažu da je glagoljicu stvorio pojedinac, ne može se sa sigurnošću reći da je to bio Konstantin Ćiril.³ Kada govorimo

1 Darko ŽUBRINIĆ, *Biti pismen biti svoj*, Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Zagreb, 1994., 13.

2 Maja CRNKOVIĆ, Promišljanja o postanku glagoljice, u: <http://hrcak.srce.hr/111915> (10. 12. 2015.).

3 Maja CRNKOVIĆ, Promišljanja o postanku glagoljice.

o polazištima u objašnjavanju postanka glagoljica, tada u literaturi možemo pronaći tri temeljna:

1. Egzogena polazišta za svaki glagoljični grafem traže uzor izvana u nekom drugom grafijskom sustavu. Glagoljica izlazi iz dane tradicije te su zbog toga utjecaji bili neizbježni, tvrde zastupnici te teorije.
2. Egzogeno-endogena polazišta tvrde da se autor glagoljice ugledao u druga pisma, ali da postoje elementi glagoljične strukture koji se ponavljaju, tj. da se iz jednog glagoljskog grafema razvija njih nekoliko.
3. Endogena polazišta traže grafički ključ glagoljice, tj. traže elemente od kojih su načinjeni svi glagoljični grafemi te proučavaju načine slaganja tih elemenata. Takva polazišta ne uzimaju u obzir poticaje izvana.

Uzimajući u obzir ova polazišta, najpoznatije i najraširenije teorije danas su: jeronimska, gotska i ćirilometodska. Sve tri imaju egzogena polazišta. Uz njih, ukratko ćemo predstaviti i teoriju koja govori da je glagoljica izvorno hrvatsko pismo, a zatim i neke druge. Nakon toga, reći ćemo nešto i o vrstama (tipovima) glagoljice.

1.1. *Teorije o postanku glagoljice*

1.1.1. Egzogene teorije

Egzogene teorije traže polazište glagoljice u nekom stranom grafemskom sustavu i to najčešće u grčkom alfabetu. U ove teorije ubrajaju se jeronimska, gotska, ćirilometodska, ona koja govori da je glagoljica hrvatsko pismo i neke druge. Ukratko ćemo objasniti svaku od njih.

Prema jeronimskoj teoriji glagoljicu je sastavio sv. Jeronim, zapadni crkveni otac i crkveni naučitelj koji se rodio oko 420. godine u dalmatinskom gradu Stridonu. Poznat je po *Vulgati*, prijevodu Biblije na latinski jezik. Jeronimsku teoriju nalazimo povijesno jasno izraženu u pismu pape Inocenta IV. senjskom biskupu Filipu iz 1248. godine u kojem papa dozvoljava u Senjskoj biskupiji služenje mise na staroslavenskom jeziku i korištenje glagoljice za koju se

tvrdi da ju je sastavio Jeronim. On je to pismo sastavio kao niz tajnih magijskih znakova.⁴ Josip Hamm smatra da ova teorija nije starija od 11. stoljeća, a izmislili su je svećenici glagoljaši da se zaštite od napadaja latinskih svećenika koji su glagoljicu gledali kao na herezu.⁵ Naime, svećenike glagoljaše često su optuživali da nisu vjerni Rimu jer se nisu služili latinskim jezikom. Može se zaključiti da su glagoljaši voljeli isticati Jeronima, veliki crkveni autoritet, kao autora glagoljice, kako bi iskazali odanost papi.⁶ Michael Hocij povezuje jeronimsku teoriju s Etikovom kosmografijom. Etik ju je napisao grčki, a Jeronim ju je u skraćenom obliku napisao latinski. Toj se tvrdnji s druge strane protivi Heinz Löwe koji nastanak glagoljice stavlja iza 768. godine. Po njemu, Etik je pseudonim, a Etikovo pismo pokazuje znakove irskog pravopisa. Zato Löwe zaključuje da je tvorac zapravo salzburški biskup irskog podrijetla, Virgil, koji se skrivao pod autoritetom sv. Jeronima. Vittorio Peri slično razmišlja i smatra da je ustvari riječ o jednom prepisivaču iz 8. stoljeća koji je mnogo toga prepisao pa mu se s vremenom pripisalo da je stvorio i pismo i tako postao „sv. Jeronim“. Jeronimsku teoriju zastupali su tijekom novije hrvatske povijesti Mavro Orbini, Rafael Levaković, Franjo Rački i dr. Danas je ona gotovo napuštena i smatra se legendom iz 12. stoljeća koja se uspjela zadržati među Hrvatima.⁷

Negdje do 1947. godine Josip Hamm zastupao je gotsku teoriju, tj. da je glagoljica mogla nastati prilikom seobe Slavena u dodiru s arijanskim Gotima i gotskim runama.⁸ Sličan stav zauzeo je i Kerubin Šegvić, po kojemu su Hrvati došli u današnju svoju domovinu već kao kršćani i to sljedbenici Arija pa je prema tome glagoljica imala za osnovu gotske rune.⁹ Klement Grubišić smatrao je da je sv. Ćiril preinačio rune prema grčkom ustavnom pismu i dodao slova koja manjkaju u runama te glagoljicu doveo u vezu s vizigotskim pismom biskupa Wulfila kojim je pisana *Gotska Biblija* oko 350. godine. Treba spomenuti da je i Toma Arhidakon glagoljicu nazvao

4 Darko ŽUBRINIĆ, *Biti pismen biti svoj*, 15.

5 Marko JAPUNDŽIĆ, *Tragom hrvatskog glagolizma*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1995., 62.

6 Maja CRNKOVIĆ, Promišljanja o postanku glagoljice.

7 *Isto*.

8 Darko ŽUBRINIĆ, *Biti pismen biti svoj*, 14.

9 Marko JAPUNDŽIĆ, *Tragom hrvatskog glagolizma*, 64.

gotskim pismom i proglasio je gotskom herezom. U novije vrijeme Marko Japundžić dijeli mišljenje da su na formiranje glagoljice utjecale i gotske rune, a da je gotsko pismo bilo izvor glagoljice mislio je i Ferdo Šišić.¹⁰ Zanimljivo je razmišljanje Stanka Josipa Škunce koji također zastupa gotsku teoriju, ali na specifičan način. Prema njegovu mišljenju, izumitelji glagoljskog pisma nisu Ćiril i Metod. Njih dvojica preuzeli su već postojeće pismo i tekstove, redigirali i prilagodili potrebama svoje misije na Zapadu. Škunca, polazeći od Tome Arhiđakona koji poistovjećuje Gote i Hrvate i činjenice da tragove glagoljice nalazimo na području Istre i Kvarnera, gdje su živjeli Istočni Goti, smatra da se upravo to područje može smatrati kolijevkom glagoljskog pisma.¹¹ Da je glagoljica nastala u Istri ili u akvilejskoj patrijaršiji, prije vremena sv. Braće, ističe i češki slavist Vaclav Vondrak.¹²

Ćirilometodska teorija nastala je krajem 18. stoljeća razvojem slavističke znanosti.¹³ Polazi od razmišljanja da je glagoljicu stvorio sv. Ćiril prema božanskom nadahnuću. To razmišljanje poprimilo je važnije značenje u radovima Vatroslava Jagića i Isaaca Taylora u 19. stoljeću. Taylor smatra da je Ćiril glagoljicu stvorio iz grčkog kurzivnog pisma kakvo je bilo u uporabi u 6. i 7. stoljeću, dok Jagić misli da je glagoljica proistekla iz grčkog minuskulnog pisma iz 9. stoljeća.¹⁴ Prema Taylor-Jagićevoj teoriji, Ćiril je stvorio 38 znakova za slavensko pismo, s odgovarajućim brojevima u grupama.¹⁵ Kao dokaze za ćirilometodsku teoriju, tj. mišljenje da je sv. Ćiril autor slavenskog pisma, navode se četiri spomenika: *Život sv. Ćirila (Žitje Konstantina-Ćirila)*, *Ljetopis popa Dukljanina*, traktat o postanku slavenskog pisma crnorisca Hrabra i pismo pape Ivana VIII. iz 880. godine. No, nijedan od spomenika ne govori koje je slavensko pismo, glagoljica ili ćirilica. Jagić je nastojao dokazati da je glagoljica starija od ćirilice i zato zaključuje da, pismo koje je stvorio Ćiril jest

10 Maja CRNKOVIĆ, Promišljanja o postanku glagoljice.

11 Stanko Josip ŠKUNCA, O podrijetlu glagoljice. Istra i Kvarner domovina glagoljice, u: *Riječki teološki časopis*, 22 (2014.) 1, 135.

12 Darko ŽUBRINIĆ, *Biti pismen biti svoj*, 49.

13 Marko JAPUNDŽIĆ, *Tragom hrvatskog glagolizma*, 64.

14 Darko ŽUBRINIĆ, *Biti pismen biti svoj*, 18.

15 *Isto*, 21.

glagoljica, a ne ćirilica. Pritom Jagić zanemaruje mogućnost da bi glagoljica mogla biti starija i od samog Ćirila.¹⁶ Zbog čega je Konstantin Ćiril stvorio glagoljicu? Za potrebe evangelizacije Slavena nastanjenih na području Makedonije i za potrebe misije u Moravskoj u drugoj polovici 9. stoljeća. Ćiril i njegov brat Metod stvorili su Slavenima književni jezik, napisali prve knjige i uveli slavenski jezik u javnu uporabu, prije svega crkvenu (otuda izrazi: crkvenoslavenski jezik, staroslavenski jezik).¹⁷

Neki vjeruju da je Ćiril stvorio glagoljicu tijekom priprema za pokršćavanje Bugara koje je dovršeno 864. godine.¹⁸ Vjekoslav Štefanić slaže se s time da je glagoljica Ćirilovo pismo, da je to pismo novo i za ono vrijeme savršeno fonetsko pismo te da je Ćiril pred sobom imao obrazac grčkog alfabeta. Nikolaj Trubeckoj također misli da je pronalaženje glagoljice bilo Ćirilovo djelo ostvareno šezdesetih godina 9. stoljeća, ali tvrdi da je prilikom sastavljanja glagoljice koristio ne samo grčki alfabet, nego i neki drugi sustav, poput koptskog, hazarskog, sirijskog, gruzijskog, armenskog ili starohebrejskog pisma. Pierre Duthilleul smatra da je Ćiril sastavio glagoljicu na temelju grčke uncijale i hebrejskog alfabeta. Afanasij Matvevič Seliščev tvrdi da je nastala na podlozi grčkih minuskula zajedno s elementima grčkog brzopisa te da se Ćiril poslužio i starohebrejskim i koptskim pismom.¹⁹ Mišljenje da je Ćiril tvorac glagoljice dijeli i Emil Georgiev koji također ističe da je i prije Ćirila postojalo jedno slavensko pismo, i to ćirilica, izvedena iz grčkoga (ustavnoga pisma).²⁰ Josip Bratulić kaže da je Konstantin Ćiril sastavio glagoljicu kao pismo za Slavene, kojim je počeo pisati prve sastavke na slavenskom jeziku.²¹ Ćiril nije za Slavene uređivao latinsko ili grčko pismo, nego je po naredbi bizantskog cara u Carigradu, prije odlaska u Moravsku 863. godine, sastavio novi sustav znakovlja koji reproducira slavenski glasovni sustav. Tim znakovljem pisane su

16 Marko JAPUNDŽIĆ, *Tragom hrvatskog glagolizma*, 64.

17 Maja CRNKOVIĆ, *Promišljanja o postanku glagoljice*.

18 Darko ŽUBRINIĆ, *Biti pismen biti svoj*, 19.

19 Maja CRNKOVIĆ, *Promišljanja o postanku glagoljice*.

20 Marko JAPUNDŽIĆ, *Tragom hrvatskog glagolizma*, 68.

21 Josip BRATULIĆ (ur.), *Žitja Konstantina Ćirila i Metodija i druga vrela*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1985., 7.

knjige na slavenskom jeziku i tako su stvoreni temelji za osnivanje slavenske crkvene organizacije.²² Ćirilometodskoj teoriji priklanja se i Franc Grivec koji tvrdi da su braća Ćiril i Metod između 851. i 860. godine na brdu Olimpu okupljala učenike i smišljala planove za apostolsko djelovanje među Slavenima, pripremajući pismo i prve prijevode. Petar H. Petrov i Bonju St. Angelov također misle da su slavensku azbuku braća Ćiril i Metoda stvorili u Bizantu, za vrijeme boravka na Olimpu 855. godine, ali ne u vezi s moravskom misijom.²³ Radoslav Katičić na kraju zaključuje kako do sada nisu izneseni valjani razlozi da se ospori tumačenje vrela najstarije ćirilometodske književnosti po kojemu se iz njih saznaje da je glagoljicu izumio Konstantin Ćiril (Filozof) u Carigradu 863. godine.²⁴

Od ostalih teorija, koje polaze od mišljenja da je izvor glagoljice u nekom drugom pismu, izdvojit ćemo samo neke.

Neki su, primjerice, smatrali da je glagoljica nastala iz etiopskog pisma koje ima 250 slova i od kojih neka u velikoj mjeri nalikuju na glagoljska. Jiri Maria Vesely iz Češke misli da su glagoljicu donijeli u Istru i Akvileju irski misionari iz Salzburga. S druge strane, povjesničar umjetnosti, Antun Bauer, misli da je glagoljica povezana s armenskom azbukom. Isto tako, isti vidi sličnost glagoljice i s gruzijskim pismom. Sva tri pisma – armensko, gruzijsko i glagoljsko – imaju azbučni poredak slova, po uzoru na grčko pismo. Ivan Ohienko smatra da bi glagoljica trebala biti samoniklo rusko pismo koje postoji još prije vremena Ćirila i Metoda. Ruski arhimandrit Leonid iznio je teoriju da je glagoljicu stvorio ninski biskup Leonid, a prema Leopoldu Geitleru glagoljica je nastala prema pismu kavkaskih Albanaca (koji nisu povezani s Albancima na Balkanu). Josip Vajs je mišljenja da je glagoljica nastala iz petnaestak raznih alfabeta.²⁵ Filip Fjodorovič Fortunatov smatra da je glagoljica izvedena iz koptskog pisma, a Josef Dobrovsky tvrdi da je nastala iz ćirilice.

22 *Isto*, 13.

23 Maja CRNKOVIĆ, Promišljanja o postanku glagoljice.

24 Radoslav KATIČIĆ, Uz pitanje o postanku i starosti glagoljice, u: *Croatica*, 26 (1995./1996.) 42-44, 198.

25 Darko ŽUBRINIĆ, *Biti pismen biti svoj*, 14-16, 49.

Spomenut ćemo i Josipa Vranu koji tvrdi da su glagoljicu u Hrvatsku donijeli makedonski misionari u 12. stoljeću.²⁶

1.1.2. Egzogeno-endogene teorije

Najpoznatiji predstavnici ovih teorija su Thorvi Eckhardt i Josip Hamm. Oni smatraju da je jedan čovjek autor glagoljice i prihvaćaju činjenicu da je Ćiril našao svoje uzore u nekom stranom gramatološkom sustavu te da su se iz nekoliko tipskih uzora unutar tog sustava razvili ostali grafemi. Dakle, glagoljica se sastojala od grafema koji su u sustav uneseni izvana (egzogeni) i grafema koji su se razvili u sustavu (endogeni). Pri oblikovanju glagoljičkih grafema jedan element je primaran, a ostali su sekundarni odnosno, izvedeni iz njega.²⁷

1.1.3. Endogene teorije

Kako je već prije spomenuto, endogene teorije polaze od pretpostavke da je glagoljica nastala kao poseban grafički sustav koji se može iščitati iz nje same.

Stjepan Lapenda ističe da se danas većina filologa i slavista slažu da je glagoljica posve samostalno inovativno pismo nastalo iz čisto eklezijalno-političkog razloga,²⁸ a sastavio ga je Konstantin Ćiril²⁹. Mateo Žagar navodi kako je glagoljica originalno pismo koje ne slični ni jednom drugom poznatom pismu, a Thorvi Eckhardt donosi argumente za tvrdnju „da su se različiti oblici glagoljice razvijali logično jedni iz drugih, i da je promjena oblika dolazila sama iz sebe, postupno iz sebe, postupno i unutar većih vremenskih razmaka.“ Emil Georgiev smatra da je karakter glagoljice nov i ona nije izvedena ni iz jednog ranije postojećeg pisma, a izumio ju je Ćiril. Andrej S. L'vov pak tvrdi da je glagoljica originalna tvorevina na bazi stilizacije geometrijskih likova.³⁰ Dietrich Gerhardt i

26 Maja CRNKOVIĆ, Promišljanja o postanku glagoljice.

27 *Isto.*

28 *Isto.*

29 Josip BRATULIĆ (ur.), *Žitja Konstantina Ćirila i Metodija i druga vrela*, 13.

30 Maja Crnković, Promišljanja o postanku glagoljice.

Georg Černohvostov smatrali su da je glagoljica originalno pismo koje počinje križem i počiva na kršćanskoj simbolici (križ – simbol otkupljenja, krug – simbol vječnosti, trokut – simbol Presvetog Trojstva). Vasil Jončev tvrdi da je polazište glagoljske azbuke rozeta koja u sebi sadrži križ, krug i trokut, odnosno osam kružnih isječaka. Po Slavomiru Sambunjaku geometrijski lik iz kojega je Ćiril izveo glagoljicu jest mandala, što je prema rječnicima ezoterizma i simbola crtež svojstven hinduizmu i budizmu. Zbog toga Marica Čunčić napominje da je takvo nešto teško pripisivati Konstantinu Ćirilu koji je bio kršćanin. Frane Paro smatra da je Ćiril glagoljicu zasnovao na ideji tetrade – kvadratnom polju – simbolu četiriju evanđelja.³¹

Vrijedi spomenuti i mišljenje Marice Čunčić. Ona se priklonila teoriji Vasila Jončeva i razradila je. Polazeći od Jončeve teorije o osam kružnih isječaka iz rozete, Čunčić je zaključila da se ti isječci u slovni oblicima pojavljuju kao trokuti i tako je u glagoljsku paleografiju uvela naziv „trokutasta glagoljica“. Iz rozete kao matrice, odnosno njezinih sastavnih dijelova – simbola, proizlazi, dakle, kompletna glagoljska azbuka.³²

1.1.4. Teorija o glagoljici kao hrvatskom pismu

Rudolf Strohal smatra da je kolijevka hrvatske glagoljske knjige otok Krk i Hrvatsko primorje, tj. Krčka biskupija, a ne Dalmacija. Pojava glagoljske knjige povezana je sa širenjem slavenskog bogoslužja kojemu su doprinijeli benediktinski i franjevački samostani. Ti samostani nalazili su se na otoku Krku i u dijelu Hrvatskog primorja koji je u stara vremena spadao pod Krčku biskupiju (Vinodol, Senj, Gacka i Modruš) i pod Rapsku biskupiju (Bužani u Lici). Odatle se glagoljica raširila u Dalmaciju i na dalmatinske otoke. Strohal dalje tvrdi da su uporabi slavenskog bogoslužja i glagoljice u Hrvatskoj pridonijeli i krivovjerni patareni koji su se širili iz susjedne Bosne i u Hrvatsku, osobito u Senjsku biskupiju. Papa Inocent IV. dozvolio je 1248. godine Senjskoj biskupiji, a potom 1252. godine benediktinci-

³¹ *Isto.*

³² Marica ČUNČIĆ, Granice geometrije i simbolike u glagoljskoj paleografiji, u: http://bib.irb.hr/datoteka/335643.Cuncic_Granice_geometrije_i_simbolike_u_glagoljskoj_paleografiji.pdf (15. 12. 2015.).

ma u Omišlju (Krčka biskupija) služenje bogoslužja na slavenskom jeziku.³³ Marija Agnezija Pantelić je na temelju svojih istraživanja nastojala dokazati da su glavna jezgra hrvatskog glagoljaštva Zadar i zadarsko područje, uključujući i ličko-krbavsko područje.³⁴ Već je prije spomenuto, unutar govora o gotskoj teoriji, kako Škunca misli da je glagoljica nastala na području Istre i Kvarnera.

U novije vrijeme misli o glagoljici kao hrvatskom pismu bavili su se franjevac trećoredac Marko Japundžić i crkveni povjesničar i biskup Mile Bogović. Što o glagoljici kaže Japundžić? On smatra da možemo danas reći sasvim sigurno da je glagoljica hrvatsko narodno pismo i da je nastala prirodnim razvojem na hrvatskom tlu iz latinskog pisma. Glagoljica ima zapadno podrijetlo, a ne grčko, a još manje istočno. Povijesni spomenici svjedoče da je glagoljica bila poznata latinskim piscima barem u 8. stoljeću, dakle starija je od sv. Ćirila i njegova djelovanja zajedno s Metodom. Glagoljica je slavensko pismo i budući da su liturgijski spomenici pisani tim pismom latinskog podrijetla, ona je mogla nastati samo na teritoriju slavenskih kršćana zapadnog obreda, a to su mogli biti samo Hrvati. Braća Ćiril i Metod morali su kao visoki državni činovnici prije svoje misije među Slavenima, koje su već upoznali u Solunu, poznavati hrvatske crkvene prilike, hrvatsku liturgiju i pismo. Tako su se u svom misionarskom radu među panonskim Slavenima poslužili hrvatskim narodnim pismom i hrvatskim narodnim bogoslužjem.³⁵

Mile Bogović polazi od činjenice da je glavčina glagoljskih natpisa svojim nastankom vezana uz hrvatsko tlo i to ponajviše hrvatski sjeverozapad. Ti neprenosivi spomenici najsigurnija su potvrda gdje je glagoljica bila u uporabi. On tvrdi: „Kad bismo na temelju natpisa prosuđivali gdje je nastala glagoljica, najlogičniji bi zaključak bio: nastala je ondje gdje su joj najstariji kameni spomenici. Najstariji, najbrojniji i najvrjedniji glagoljski natpisi u kamenu smještene su u kvarnerskom bazenu i njegovoj okolici.“ Dalje ističe: „Što se tiče onih glagoljskih natpisa izvan hrvatskog prostora, koji se obično datiraju kao stariji od prvih naših kamenih spomenika, možemo reći

33 Rudolf STROHAL, *Hrvatska glagolska knjiga*, Rudolf Strohal, Zagreb, 1915., 7.

34 Maja CRNKOVIĆ, Promišljanja o postanku glagoljice.

35 Marko JAPUNDŽIĆ, *Tragom hrvatskog glagolizma*, 81-83.

da među njima nema takvih natpisa u kojima su slova uklesana u tvrdu materiju, nego se radi o grafitima (ugrebotinama), što prije može biti djelo nekog prolaznika nego izraz trajne lokalne prakse, za kakvu praksu jasno svjedoče naši najstariji glagoljski natpisi. Hrvati su u vrijeme kristijaniziranja tih Slavena bili već odavno pokršteni, pa su u duhu onoga vremena bili dužni slati svoje misionare među nekrštene susjede koji su mogli razumjeti njihov govor. Spomenuti grafiti lako mogu biti djelo tih hrvatskih misionara.“ Važna je, također, činjenica da nijedan slavenski narod ne može sa sigurnošću tvrditi da ima svoje glagoljsko desetljeće, a hrvatski narod može lako dokazati da ima svoje glagoljsko tisućljeće. To što je po biskupu Filipu glagoljica 1248. godine, uz papinski blagoslov, prešla prag katedrale i da se staroslavenski jezik čuo u biskupskim svečanim misama, jako se povoljno odrazilo na daljnji razvoj glagoljice.³⁶ Iz navedenog slijedi da je glagoljica izvorno hrvatsko pismo.

1.2. Tipovi glagoljice

Darko Žubrinić među osnovne tipove glagoljice ubraja stariju oblu i mlađu „uglastu“. Kasnije se kao praktično pismo za svakodnevnu i kancelarijsku uporabu pojavljuje kurzivna (brzopisna) glagoljica.³⁷ Branko Fučić navodi da je tijekom tisućljeća glagoljica prošla nekoliko stupnjeva paleografskog razvitka i u tom se vremenu oblikovalo nekoliko tipova pisma: obla glagoljica, pismo formativnog perioda, hrvatska uglata glagoljica (ustav), poluustav i kurziv.³⁸ Marica Čunčić govori o trokutastoj glagoljici.

Još je Vatroslav Jagić smatrao da se obla glagoljica razvila iz neke nama nepoznate vrste glagoljice. Marica Čunčić je taj tip glagoljice nazvala trokutasta. Prema članku Marice Čunčić i Maše Burrić, trokutasta se glagoljica smatra najstarijim glagoljskim tipom, čiji slovni elementi imaju oblik kružnih isječaka, tj. trokuta, za razliku od mlađeg okruglog tipa s elementima slova u obliku kruga. Ostaci tog tipa glagoljice nalaze se na nekim hrvatskim, moravskim i ma-

36 Mile BOGOVIĆ, *Vinodol i njegova Crkva*, Riječka nadbiskupija, Rijeka, 2015., 58-59, 63-65.

37 Darko ŽUBRINIĆ, *Biti pismen biti svoj*, 67, 98.

38 Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1982.,

kedonskim spomenicima iz 10. i 11. stoljeća. Autorice tvrde da je još u Ohridskoj školi, odakle je potekla okrugla glagoljica, bila poznata trokutasta glagoljica, što ukazuje na mogućnost da je u Ohridu došlo do preoblikovanja trokuta u krugove. One navode nadbiskupa Homatijana koji u 13. stoljeću spominje da je sv. Kliment Ohridski napravio oblike slova jasnije od onih koje je stvorio sv. Ćiril. Ta bi se Klimentova reforma mogla odnositi na preoblikovanje trokutaste u „okruglu“ glagoljicu. Poradi nedostatka spomenika iz 9. stoljeća trokutasta glagoljica se kao najstariji tip dokazuje na mlađim glagoljskim spomenicima pisanim u 10. i 11. stoljeću.³⁹

Obla glagoljica dobila je ime obla po oblo oblikovanim „očima“ i oblim lučnim spojnica.⁴⁰ Ponekad se naziva još bugarskom glagoljicom. Taj naziv, je prema Žubriniću neopravdan, jer je u Bugarskoj malo prisutna, a ima je i u Moravskoj, Makedoniji i Hrvatskoj.⁴¹ Branko Fučić u Uvodu *Glagoljskih natpisa* za oblu glagoljicu piše da je to pismo koje se upotrebljavalo u panonsko-moravskom, makedonsko-bugarskom i najranijem hrvatskom razdoblju glagoljice do početka 12. stoljeća.⁴² U *Hrvatskoj enciklopediji* za oblu glagoljicu piše da je to glagoljica tekstova staroslavenskog kanona. Neki autori, poput Marice Čunčić, nazivaju ovaj tip glagoljice okrugla.⁴³ Čunčić smatra da je do preoblake trokutaste u okruglu glagoljicu došlo krajem 9. ili početkom 10. stoljeća.⁴⁴

Dvanaesto i trinaesto stoljeće vrijeme je velikih paleografskih promjena u hrvatskoj glagoljici. Stara obla glagoljica teži prema dvolinijskom sustavu i polako prelazi u uglato pismo hrvatskih liturgijskih kodeksa, tzv. glagoljski ustav (otuda izraz ustavna glagoljica), standardizira se u 13. stoljeću, vrhunac postiže u 14. i 15. stoljeću. Budući da od 13. stoljeća Hrvati jedini pišu glagoljicom i to uglatom, taj tip glagoljice zove se još i hrvatski tip. Glagoljski oblici su usklađeni, a kao zajednička mjera poslužio je element koji je u

39 Marica ČUNČIĆ – Maša BURIĆ, Jasnoća i učenje trokutaste i okrugle glagoljice, u: *Filologija*, 44 (2005.), 1, 3.

40 Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, 7.

41 Darko ŽUBRINIĆ, *Biti pismen biti svoj*, 67-68.

42 Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, 7.

43 Marica ČUNČIĆ – Maša BURIĆ, Jasnoća i učenje trokutaste i okrugle glagoljice, 1.

44 Marica ČUNČIĆ, Granice geometrije i simbolike u glagoljskoj paleografiji.

grafičkom pogledu najkarakterističniji za glagoljsko pismo, a to je „oko“: zatvoreni kružni ili ugaoni oblik.⁴⁵

Od 15. stoljeća u kancelarijskim ispravama, administrativnim knjigama i spisima i u zapisima svakodnevne prakse upotrebljava se kurzivna glagoljica, pismo brže i lakše izvedbe. Ovaj tip glagoljskog pisma je četverolinijski, slova se pojednostavnjuju i često međusobno vezuju. Isto tako, slova se naginju u smjeru čitanja, a za neka od njih uvode se novi oblici. Često se upotrebljavaju kratice i ligature. Zapravo, može se reći da kurzivna glagoljica na izrazit način postaje individualnim pismom svakog pisara.⁴⁶

2. Razvoj glagoljice na području Gospićko-senjske biskupije

Na početku ovoga poglavlja potrebno je najprije reći nešto o povijesti Gospićko-senjske biskupije. Glavnina područja ove biskupije nekada se nalazila unutar biskupija Senjske i Krbavske ili Modruške. Senj se kao biskupijsko središte spominje još početkom 5. stoljeća. Poslije toga nema spomena Senjske biskupije sve do 1169. godine. Krbavska biskupija osnovana je 1185. godine, a preseljenjem sjedišta iz Krbave u Modruš 1460. godine, dobiva naziv Modruška. Za vrijeme biskupa Ivana Krstitelja Agatića (1617.–1640.) ove dvije biskupije su trajno i jednakopravno sjedinjene pod upravom senjskog biskupa. Bulom pape Pavla VI. 1669. godine, Modruška ili Krbavska biskupija je ukinuta, a Senjska je pripojena Riječkoj pa je tako nastala Riječko-senjska nadbiskupija. Od Senjske se biskupije 1460. godine privremeno odcjepljuje Otočka biskupija koja se nakon 1534. godine više ne spominje. Godine 2000. bulom pape Ivana Pavla II. Riječko-senjska nadbiskupija podijeljena je na dvije crkvene jedinice: Riječku nadbiskupiju i novoosnovanu Gospićko-senjsku biskupiju. Gospićko-senjskoj biskupiji pripalo je pet dekanata (Gospićki, Ogulinski, Otočki, Senjski i Slunjski), a kasnije će biti osnovan i šesti, Udbinski. Na tom području ima 86 župa. Biskupija obuhvaća područje Ličko-senjske županije, osim Novalje. Od Karlovačke županije pripadaju joj sve župe Slunjskog dekanata

⁴⁵ Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, 7-8.

⁴⁶ *Isto*, 9.

i sve župe Ogulinskog dekanata, osim područja bivše općine Vrbovsko. U novoj biskupiji je i župa Zavalje koja se danas nalazi u Bosni i Hercegovini. Na južnom dijelu biskupija ulazi u Zadarsku županiju sve do uključivo Palanke.⁴⁷

Zaslugom slavenskih misionara Ćirila i Metoda slavenski jezik dobio je pravo da se uz hebrejski, grčki i latinski, može upotrebljavati u kršćanskom bogoslužju. Hrvati su to slavensko bogoslužje imali još krajem 9. stoljeća, a prvi ga je od biskupa prihvatio ninski biskup Teodozije.⁴⁸ Prvi se put u povijesnim spomenicima govori o glagoljici na našim prostorima 925. godine u pismima pape Ivana X. dalmatinskim biskupima i hrvatskom kralju. Papa se protivi krivim naucima koji se šire, a izričito spominje „Metodijev nauk“. Drugo čemu se papa protivi jest liturgija na slavenskom jeziku pisana glagoljicom. Splitski sabor zabranjuje promaknuće na bilo koji stupanj ikoga koji upotrebljava slavenski jezik; ipak on može služiti Bogu kao klerik i redovnik. Isto tako, zabranjeno je služenje mise na slavenskom jeziku, osim ako bi bila oskudica svećenika; tada svećenik glagoljaš može vršiti svećeničku službu po odobrenju pape. Unatoč otporu, glagoljica se nastavila probijati zahvaljujući redovnicima koji nisu redovito bili svećenici. Na saboru održanom u Splitu 1060. godine zabranjeno je da se Slaveni promiču na svete redove ako nisu naučili latinski. Premda po ovom izričaju izgleda da je naglasak na zabrani, riječ je zapravo o odobrenju staroslavenske službe za svećenike u pastoralu, uz uvjet da nauče latinski. Seosko svećenstvo je u to vrijeme bilo već uglavnom glagoljaško, dok su gradovi sa svojim kaptolima i biskupom ostajali latinaši. Kako je već prije spomenuto, glagoljica i staroslavenski jezik počeli su se njegovati na otoku Krku, a nakon toga i u dijelu hrvatskog Primorja koji je u stara vremena spadao pod biskupije Krčku i Rapsku (Senj, Gacka, Modruš i Bužani u Lici). Iz toga proizlazi zaključak da je glagoljica došla u Senj sa susjednog otoka Krka. Možda u to vrijeme Senj još nije imao osobine grada pa se glagoljica u njemu mogla nesmetano širiti. Kada je postao grad i dobio biskupa sredinom 12. stoljeća,

47 Mile BOGOVIĆ (ur.), *Gospičko-senjska biskupija. Povijest i sadašnjost*, Gospičko-senjska biskupija, Gospić, 2010., 9-46.

48 Rudolf STROHAL, *Hrvatska glagolska knjiga*, 3-4.

stara predaja i dalje se uspjela ondje sačuvati. Senjska ploča iz početka 12. stoljeća jasno nam govori da je glagoljica tada bila prošireno i općeprihvaćeno pismo na senjskom području.

Ključan trenutak u povijesti glagoljice na ovom području je pismo pape Inocenta IV. senjskom biskupu Filipu od 29. ožujka 1248. godine na temelju kojeg se doznaje da glagoljica nije nestala, nego se proširila po Senjskoj biskupiji i po drugim područjima gdje su živjeli Hrvati. Ovim pismom papa dozvoljava biskupu Filipu da smije koristiti glagoljicu u svojoj biskupiji, tj. u onim krajevima gdje već postoji taj običaj. Tako od sada, uz svećenike glagoljaše, i sam biskup ima pravo vršiti službu Božju na staroslavenskom jeziku iz glagoljskih knjiga. Glagoljica je time prešla prag katedrale.⁴⁹

Pismo pape Inocenta IV. dalo je novi poticaj životu glagoljice u Senjskoj, kao i u Kravskoj ili Modruškoj biskupiji. O tome svjedoče natpisi na kamenim spomenicima, brojni rukopisi i tiskane knjige od 14. do 16. stoljeća. Postoje glagoljaški skriptoriji i pisci. Senjski kaptol 25. lipnja 1392. godine dobiva od kralja Žigmunda pravo pečata, čime postaje vjerodostojno mjesto (*locus credibilis*) i može izdavati i prevoditi listine i surađivati s gradskim notarom.⁵⁰ Rudolf Strohal zabilježio je imena nekih notara koji su se služili hrvatskim jezikom i glagoljicom. S područja koje danas pripada Gospićko-senjskoj biskupiji to su: Ivan Sakuš de Lode u Senju (oko 1437. godine), svećenik Matij Bohončić u Bagu (Karlobagu – oko 1460. godine), Štegunberg u Senju (oko 1480. godine), svećenik Ivan Zojčić u Senju (oko 1485. godine), svećenik Petar Bajčić u Bužanima (oko 1485. godine), svećenik Petar Jakovčić u Senju (oko 1489. godine), svećenik Juraj iz Baga u Bagu (Karlobagu – oko 1495. godine), Jerolim Mirković u Bagu (Karlobagu – oko 1506. godine), svećenik Bartol Dušmanić u Senju (oko 1524. godine) i svećenik Juraj Bogutić u Senju (oko 1577. godine).⁵¹ Uz njih spominje i kancelare koji su pisali javne isprave, među kojima je Ivan Jurašić na službi u Ogulinu oko 1697. godine. Ističu se imena pisaca koji su

49 Mile BOGOVIĆ, Hrvatsko glagoljsko tisućljeće, u: *Senjski zbornik*, Senjsko muzejsko društvo – Gradski muzej Senj, Senj, 25 (1998.) 1, 45-57.

50 *Isto*, 87.

51 Rudolf STROHAL, *Hrvatska glagoljska knjiga*, 81-83.

daleko više poznati poput kneza Novaka Disislavića, Bartola Krbavca i popa Martinca.⁵²

U Senju je od 1494. do 1508. godine djelovala prva tiskara o kojoj imamo sigurne podatke. U njoj je u spomenutom razdoblju glagoljskim slovima tiskano najmanje sedam knjiga. Prvi poznat senjski tiskar bio je Blaž Baromić. Uz njega se spominju u Senju i kanonik Blaž iz Baške i Gašpar Turčić, također s Krka. Gdje je u početku radila prva senjska tiskara ne zna se točno. Za drugi period rada te tiskare postoje podaci da je bila u kući arhižakna Silvestra Bedričića.⁵³ Treba spomenuti i to da su iz Like, Krbave i Senja potekli mnogi svećenici i redovnici glagoljaši koji su djelovali na području drugih biskupija, osobito u Zadarskoj, Krčkoj i Rapskoj. O njima je puno istraživao i pisao crkveni povjesničar Petar Runje.⁵⁴

Staroslavenski jezik crkvenih knjiga bio je književni jezik i kao takav nije bio potpuno izjednačen s govornim jezikom. No, i liturgijski jezik je imao svoj razvoj i to u smjeru govornog jezika pa je tako poprimio neke njegove stilske i leksičke osobine. Kada naši glagoljaši u 17. stoljeću nisu imali dovoljno znanja ni sredstava da za svoje potrebe prirede i tiskaju knjige, prekinut je prirodni razvoj liturgijskog jezika hrvatske redakcije.

Na Bribirskoj sinodi oko 1620. godine svećenstvo Modruške biskupije, predvođeno biskupom Ivanom Krstiteljem Agatićem, donijelo je odluku da se pristupi tiskanju novih liturgijskih knjiga budući da se u međuvremenu održao Tridentski sabor koji je preuredio sve liturgijske knjige, a onih predtridentskih je bilo jako malo i to dotrajalih. Kongregacija za širenje vjere pružit će materijalnu pomoć, ali od nje se nije moglo očekivati da će imati osjećaj za vjernost hrvatskoj redakciji. Staroslavenski jezik u liturgiji imali su također sjedinjeni Rusini koji su na svom jeziku pisali sve svoje knjige. Rafael Levaković, kojemu je povjereno da priredi liturgijske knjige za hrvatske glagoljaše, budući da je bio nevješt u staroslavenskom jeziku, primio je pomoć rusinskih monaha pa je u njegov misal i brevijar ušao jezik ruskih liturgijskih knjiga. Tu rusifikaci-

52 *Isto*: 81-83, 88.

53 Mile BOGOVIĆ, *Hrvatsko glagoljsko tisućljeće*, 90-96.

54 Vidi u: Petar RUNJE, *Tragom stare ličke povijesti*, Matica hrvatska Ogulin, Ogulin, 2001.

ju (istočnoslavenizaciju)⁵⁵ je u svom izdanju misala još dosljednije proveo Matej Karaman. Stjepan Rožić pokušao se suprotstaviti Karamanovom postupku želeći uvesti u liturgiju narodni jezik, no nije mu uspjelo.

Našim popovima glagoljašima Ružićeva ideja je bila mnogo bliža nego Karamanova. Skupina senjskih svećenika moli 1768. godine Kongregaciju za širenje vjere da ne prihvati Matiju Savića za priređivača glagoljskog brevijara budući da je ovaj Karamanov učenik i zacijelo će u brevijar unijeti iste pogreške koje je Karaman uveo u misal. Karamanov misal nije svuda prihvaćen u Senjskoj i Modruškoj ili Krbavskoj biskupiji pa se u liturgiju tiho uvukla praksa da se tihi dijelovi mise čitaju iz dostupnijeg latinskog misala, a ono što je glasno da se govori na živom narodnom jeziku. Praksa uvođenja narodnog jezika u liturgiju zahvatila je najprije seoske župe i one u kojima nije bilo zajednice svećenika. U drugom dijelu 18. stoljeća u kaptolskim crkvama Senjske i Modruške ili Krbavske biskupije misilo se iz Karamanova misala, a u koru molilo iz glagoljskog brevijara. U drugim župama u 19. stoljeću tek rijetki su glagoljali. S vremenom se smanjivao broj svećenika koji su znali čitati glagoljicu. Unatoč tome, u senjskoj katedrali se početkom 19. stoljeća još uvijek glagoljalo. Senjsko-modruški ili krbavski biskup Ivan Krstitelj Ježić 1804. godine odgovara Kongregaciji za širenje vjere da je malo glagoljaša u njegovu kleru, tj. onih koji ne bi znali latinski jezik. U liturgiji se revno vrši odredba papa Benedikta XIV. kojom je zabranjeno da se u liturgijskim knjigama upotrebljava govorni jezik, i primjenjuje se povlastica koja je narodu dana. Iako svi kanonici znaju latinski, časoslov mole iz brevijara tiskanog na glagoljici. Isto tako svećenici Senjske biskupije služe misu, ali u pjevanim misama, osim molitava koje su iz staroslavenskog misala, pjeva se sve iz knjige koja se zove Šćavet (liturgijska knjiga na živom narodnom jeziku), tj. poslanica, evanđelje i predslovlje. Isto je tako u zbornim crkvama Modruške biskupije, gdje kler, premda sav upućen u latinski jezik, pjevane mise obavlja onako kako se to čini u Senj-

55 Vanda Babič smatra da je naziv „rusifikacija“ neprimjeren i da bi umjesto njega trebalo koristiti naziv „istočnoslavenizacija“. (Vanda BABIČ, Vzhodnoslovanizacija hrvaških glagolskih liturgičnih tekstov v 17. in 18. stoletju, u: *Slovo*, 47-49 (1997.-1999.), 255.).

skoj biskupiji, ali za nepjevni dio mise ne služi se staroslavenskim, nego latinskim misalom.

Kongregacija za širenje vjere je 22. prosinca 1804. godine osudila ovu praksu uobičajenu u Senjskoj i Modruškoj ili Krbavskoj biskupiji, kao protivnu odredbi pape Benedikta XIV. Unatoč osudi, upotreba Šćaveta u liturgiji sve se više širila. Biskup Ježić odlučio se čak na novo izdanje. Budući da je Rim staroslavenski jezik gledao kao most po kojem bi pravoslavci mogli doći u Katoličku Crkvu, otpor prema tome nije rastao samo među neukima, nego i među učenicima. Tako je tridesetih godina 19. stoljeća negdašnji profesor na Senjskom teološkom učilištu, a poslije grižanski župnik, Franjo Vrinjanin, dao spaliti sve glagoljske spise grižanskog arhiva da se zatare trag tom pismu koje je Vrinjanin smatrao „vlaškim“. Pojam „glagoljaš“ počeo je dobivati podrugljiv prizvuk jer se tako nazivalo samo one svećenike koji nisu završili službenu školu pa je tako dolazilo do opadanja ugleda staroslavenske službe Božje. U takvim okolnostima biskup Ježić nastojao je da se što više proširi Šćavet. Josipdolski župnik Mihael Maradini obrazlaže potrebu Šćaveta i time što se, prevodeći u misi iz latinskog, često izloži podsmjehivanju vjernika. Novo izdanje Šćaveta Ježić je tiskao u Rijeci 1824. godine. Godine 1825. kanonici Senjskog kaptola prestali su se služiti glagoljskim brevijarom, ali su u misi nastavili još neko vrijeme čuvati prije spomenuti običaj. Staroslavenski se zadržao najduže u službi za pokojne. Modruški kaptoli, odnosno zborne crkve, još su prije napustili staroslavenski misal, a umjesto njega koristili Šćavet i latinski misal. Ipak je bilo pojedinih kanonika koji su poslije 1830. godine još dugo vremena molili iz glagoljskog brevijara i staroslavenskog misala.

Ježićev nasljednik, biskup Mirko Ožegović, krenuo je drukčijim putem od svog prethodnika, odnosno vratio se prijašnjoj praksi, tj. obnovi staroslavenske liturgije, ali ne glagoljskim, nego latinskim slovima. Uveo je predavanje staroslavenskog jezika u biskupski licej u Senju kako bi se svećeničke kandidate uputilo u jezik liturgijskih knjiga. I novi biskup Vjenceslav Soić (Šoić) bio je pobornik glagoljice i također, staroslavenske liturgije, iako se u njegovo vrijeme (1869.–1875.) još uvijek koristio Šćavet jer „se je ta navada, sve

što se pjeva pjevati našim jezikom, u narod uvela i ukorenila tako čvrsto, da se već iskoreniti nikako neda, ili jako teško“. U vrijeme biskupa Jurja Posilovića povjerena je Dragutinu Parčiću priprema misala u koji je vraćena hrvatska redakcija, odnosno staroslavenski jezik koji se u liturgijskim knjigama nalazio prije rusifikacije (istočnoslavenizacije). Misal je tiskan 1893. godine, a senjsko-modruški ili krbavski biskup Posilović iste godine izdaje naredbu da se u svim župama njegovih biskupija služba Božja mora slaviti na staroslavenskom jeziku. Ipak, nakon što se poslanica i evanđelje otpjevaju na staroslavenskom, neka se narodu isto pročita jasno i razgovijetno iz Šćaveta. Posilović je ujedno na Bogoslovskom liceju u Senju uveo katedru za staroslavenski jezik, a kasnije je poznavanje tog jezika postalo predmet župničkog ispita. Budući da je vraćanje staroslavenskog jezika u liturgiju izazvalo pobunu puka, osobito u krajevima bivše Vojne krajine gdje su katolici živjeli blizu pravoslavaca, biskup Posilović upućuje svećenike neka staroslavenski jezik postupno vraćaju u liturgiju kako ne bi izazvali otpad od vjere vjernika koji staroslavenski smatraju „vlaškim“ i time imaju odbojan stav prema njemu. U većem broju župa (primjerice Krivi Put, Perušić, Krasno, Saborsko, Vaganac, Slunj) vjernici su bojkotirali pokušaj vraćanja staroslavenske službe Božje pa su u nekim župama svećenici nastavili misiti iz Šćaveta (Klanac). Biskup je odgovorio tako da je, gdje se narod bunio, zabranio pjevanu misu. Vjernici su se time osjećali pogođenima pa su tražili ubrzo pjevanu misu, makar i staroslavensku. Kao datum do kojeg je svuda trebalo uvesti staroslavensku misu, određen je blagdan sv. Ćirila i Metoda, 5. srpnja 1895. godine. Samo u rijetkim slučajevima taj je termin prekoračen. No, još dugo vremena pokazivali su se izrazi nezadovoljstva, negdje od svećenika koji su morali učiti staroslavenski, a negdje od puka koji se bojavao glagoljice i staroslavenskog jezika kao nečega što vuče u zajedništvo s pravoslavicima i Srbima.⁵⁶

Koliko su stavovi svećenstva i puka bili opravdani ili neopravdani i nekome prihvatljivi ili neprihvatljivi, moglo bi se raspravljati. Usuđujem se primijetiti da, iako je staroslavenski jezik

56 Mile BOGOVIĆ, Hrvatsko glagoljsko tisućljeće, 117-129.

u usporedbi s narodnim jezikom većini zvučao zastarjelo i pomalo nerazumljiv, zasigurno je istoj većini bio razumljiviji nego latinski koji je poznao samo manji broj učenih ljudi. Slavljenje liturgije na staroslavenskom jeziku uz postupno vraćanje sve jačeg utjecaja narodnog jezika zadržalo se u Senjskoj i Modruškoj ili Krbavskoj biskupiji, odnosno na području današnje Gospićko-senjske biskupije sve do Drugog vatikanskog sabora koji je u liturgiju uveo narodni jezik. Tako je povlastica slavljenja Boga na narodnom jeziku, koju su u cijeloj Katoličkoj Crkvi jedino Hrvati imali od 9. stoljeća, a ova biskupija na poseban način od 1248. godine, postala stvarnost svih katoličkih naroda. Ostaci glagoljske baštine i staroslavenskog jezika u Gospićko-senjskoj biskupiji vidljivi su i danas na nekim područjima. Još uvijek se u nekim župama mogu čuti pučke popijevke s elementima staroslavenskog („va višnjih“), u Senju i Zagorju Ogulinskom u prigodama se nepromjenjivi dijelovi mise (Gospodine, Slava, Svet i Jaganjče) također pjevaju na staroslavenskom⁵⁷, a u Oštarijama je 2013. godine na inicijativu Župe Oštarije, Dobrotvornog podupirajućeg društva „Sv. Ivan Pavao II.“ i Područne škole „Siniša i Zrinko Rendulić“ osnovana udruga „Oštarski glagoljaši“ koja se bavi promicanjem glagoljske baštine kroz različita predavanja, radionice i tečajeve glagoljice. Još jedna činjenica dovodi današnje vrijeme u vezu s vremenom korištenja glagoljice. To je izraz „pop“. Svećenici koji su u prošlosti glagoljali na staroslavenskom jeziku nazivali su se „popovi“ glagoljaši. Oni su običnom puku bili puno bliži nego svećenici „latinaši“ po svom načinu života, a još više po slavljenju Boga na staroslavenskom jeziku. Izraz „pop“ se i danas jako često na ovom području koristi u svakodnevnom govoru. Tijekom 20. stoljeća još uvijek su se neki svećenici potpisivali kao „popovi“ (primjerice: pop Martin Davorin Krmpotić, pop Nikola Mašić, pop Mate Pavlić), a poneki to čine i danas (pop Antun Luketić).

57 Senjsku staroslavensku misu skladao je 1923. godine Karlo Adamić, a zagorsku staroslavensku misu na temelju napjeva „Svet“ skladao je 1993. godine fra Ivo Peran.

3. Glagoljski natpisi na spomenicima, rukopisi i tiskane knjige s područja Gospićko-senjske biskupije

Glagoljskih spomenika na području nekadašnjih biskupija Senjske i Modruške ili Krbavske, kasnije pravno sjedinjenih u jednu, ima veliki broj. Osvrnut ćemo se samo na one koji su pronađeni i zabilježeni na području današnje Gospićko-senjske biskupije, tj. na području Like, Senja i okolice, Korduna i ogulinskog kraja, ili su ovdje samo nastali.

Branko Fučić u *Glagoljskim natpisima* s tog područja navodi osam lokaliteta na kojima su pronađeni ostaci glagoljske baštine. To su: Oštarije, Senj, Brinje, Otočac, Kosinj, Bužim, Brušane i Krba-va.⁵⁸

- Brinje - natpis na nadgrobnoj ploči. Ploča je, prema tradiciji, iz stare crkve sv. Vida donesena u župnu crkvu Uznesenja BDM. Do Drugog svjetskog rata ležala je cijela uložena u opločenje poda pod glavnim oltarom, a u ratu je razorena i 1958. godine pronađen je samo jedan ulomak. Natpis je pisan uglatom (ustavnom) glagoljicom. Tekst glasi: „1518. MISECA MAJA NA DAN 15. BI POSTAVLJENA ŠKRIL NA GROB KNEZA MATIJAŠA ČUBRANIĆA, VERNOGA KNEZU ANTI. A TO UČINI NJE-GOVA GOSPA MARGARITA I NJEGOV SINOVAČ ŠIMUN“.⁵⁹
- Brušane – natpis na kamenu. Branko Fučić zabilježio je da se taj natpis nalazio na pragu sakristije župne crkve sv. Martina. U polju dimenzija 28x6 cm napisano je: „LET GOSPODNIH Č F I B (1512.) V TO VR“.⁶⁰ Prigodom obnove spomenute župne crkve 2011. godine, tamošnji župnik pronašao je taj kamen, a Mile Bogović ustanovio je da je riječ o natpisu koji spominje Branko Fučić. Nije jasno kada su na kamenu nakon glagoljskih slova dodana tri latinička – IBT. Kamen se danas čuva u župnoj crkvi ispred glavnog oltara pokraj oltarne menze.
- Bužim – natpis na ulomku kamene grede. Kamen je vjerojatno ulomak nadvratnika. Pronađen je u ruševinama srednjovjekov-

⁵⁸ Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, 4.

⁵⁹ *Isto*, 108.

⁶⁰ *Isto*, 111.

nog grada Bužima. Natpis na kamenu pisan u 15. stoljeću, glasi: „...VELI“. Ovaj natpis objavio je prije Ivan Kukuljević Sakcinski, ali ga je, prema Fučićevu mišljenju pogrešno pročitao. Okrećući kamen naglavce pročitao je datum 1405. Kameni ulomak čuva se danas u Muzeju Like u Gospiću.⁶¹

- Kosinj – natpis na ploči uzidanoj u pročelje iznad vrata crkve sv. Vida u Kosinjskom Bakovcu. Pisan je uglatom glagoljicom, a prema predaji, prenesen je iz ruševina stare crkve u srednjovjekovnom gradu Ribniku i uzidan u crkvu sv. Vida u Kosinjskom Bakovcu prilikom gradnje 1769. godine. U natpisu je zabilježen datum gradnje nekadašnje crkve – godina 1517. Tekst natpisa glasi: „Č·F·ŽI· (1517.) MISECA IJUNA DAN ZI (19.) VA VRIME VZ(VE)LIČENOGA I ZMOŽNOGA G(OSPO)DINA KNEZA ANŽA F(RANKOPANA) K(RČKO)GA S(SENSKO)GA M(ODRUŠKO)GA I P(RO)ČAE I VA VRIME PLEMENITOGA I POČT(OV)ANO GA Č(OVI)KA IVANA MART(I)NUŠEVIĆA KI BIŠ(E) OT(O)MU SLUGO(M)“. ⁶² Natpis spominje i Rudolf Strohal u svom djelu *Hrvatska glagoljska knjiga*, ali ga datira u 1503. godinu.⁶³
- Kosinj – natpis na ulomku ploče uzidane u pročelje crkve sv. Vida u Kosinjskom Bakovcu uz sjeverozapadni ugao. Pisan je uglatom glagoljicom i također, prema predaji, prenesen je iz ruševina crkve u Ribniku i uzidan u crkvu sv. Vida prilikom gradnje. To je zapravo nastavak teksta s natpisa iz 1517. godine. Tekst natpisa glasi: „POP ELUŠIĆ K(I) TADA BIH PRIBAN(U)Š TU I PETRICA G(RUI)B(I)Š(I)Ć KI BIH ODV(I)TN(I)K“. ⁶⁴ Ovaj natpis također spominje Rudolf Strohal i datira ga u 1503. godinu.⁶⁵
- Kosinj – natpis i stari grb Frankopana (Frankapana) na ploči uzidanoj u pročelje crkve sv. Vida u Kosinjskom Bakovcu iznad vrata. I ovaj natpis je pisan uglatom glagoljicom, a predaja svje-

61 *Isto*, 113.

62 *Isto*, 217.

63 Rudolf STROHAL, *Hrvatska glagoljska knjiga*, 62.

64 Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, 218.

65 Rudolf STROHAL, *Hrvatska glagoljska knjiga*, 62.

doći da je, zajedno s prethodne dvije ploče, ploča s ovim natpisom prenesena iz crkve u Ribniku i ugrađena u crkvu sv. Vida prilikom njezine gradnje. Sve tri ploče su od istog materijala i klesane istom rukom pa se može pretpostaviti da i ovaj natpis potječe iz 1517. godine. Na ploči je uklesano sljedeće: „CIMER KNEZA ANŽA F(RANKOPANA)“.⁶⁶ Natpis spominje i Rudolf Strohal u svom djelu *Hrvatska glagoljska knjiga*, ali ga datira u 1503. godinu.⁶⁷

- Krbava – natpis na rubu pečata krbavskih knezova Petra i Jurja. Slova u natpisu pripadaju kurzivnoj glagoljici, a u sredini pečata nalaze se tri grba posložena u trojlist. Pečat na kojem piše: „PET(A)R I JURI KN(E)ZI KRBAVSKI“ upotrijebio je knez Karlo Krbavski 1492. godine na latinskoj ispravi, pisanoj na pergameni. Pečat se danas čuva u Arhivu HAZu-a u Zagrebu.⁶⁸
- Oštarije – natpis na zidu stare crkve sv. Marije (Gospe od Čudesca). Ivan Kukuljević Sakcinski objavio je dva puta ovaj natpis s malim razlikama u čitanju i ubicaciji spomenika. U djelu *Acta croatica* pročitao je: „·Č·F·P·G· (1594.) D TI GRCI PUTO“ i ubicirao natpis na stupu zapuštene crkve u Oštarijama kod Ogulina. U svom drugom djelu *Nadpisi* pročitao je natpis ovako: „·Č·F·P·G· (1594.) D TI CRKVI PUTO“ i ubicirao ga na zidu stare ograde župne crkve uz opasku da je nastavak natpisa uništio neki župnik 1802. godine.⁶⁹ *Liber memorabilium* (župna spomenica) također bilježi da je neki župnik 1802. godine oštetiо glagoljski natpis koji se nalazio na zidu stare crkve, ali taj natpis vremenski smješta u 1593. godinu.⁷⁰ Natpis spominje i Rudolf Strohal u svom djelu *Hrvatska glagoljska knjiga*, ali on ga datira u 1594. godinu.⁷¹

66 Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, 218.

67 Rudolf STROHAL, *Hrvatska glagoljska knjiga*, 62.

68 Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, 222.

69 *Isto*, 272.; Ivan KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, *Nadpisi sredovječni i novovjeki na crkvah, javnih i privatnih sgradah i t.d. u Hrvatskoj i Slavoniji*, Knjižara Jugoslavenske akademije, Zagreb, 1891., 165.

70 *Liber memorabilium župe u Oštarijama od god. 1896.*, Župni ured Oštarije, 4.

71 Rudolf STROHAL, *Hrvatska glagoljska knjiga*, 65.

- Oštarije – natpis na dovratniku sjevernih bočnih vrata crkve sv. Marije (Gospe od Čudes). Površina kamena na kojem je natpis urezan, je nagrižena, a kroz polje natpisa prolazi okomita pukotina tako da su sačuvana samo pojedina slova pisana uglatom glagoljicom. U natpisu piše: „TO PI(SA EKO)V’ TIH(IĆ) A A P K C O TO“. Natpis potječe iz 15.-16. stoljeća.⁷²
- Otočac – natpis na dasci pod oltarnom slikom sv. Pavla pustinjača u župnoj crkvi Presvetog Trojstva. Potječe iz 1751. godine, a njegov tekst glasi: „MALLANA EST OVA FIGVRA PO FORTUNATU BERGANTU V’ LET ČωLA (1751.)“.⁷³
- Senj – Senjska ploča. Radi se o ulomcima glagoljskog natpisa na ostacima razbijene oltarne pregrade. Pronađena je u senjskoj tvrđavi Nehaj, potječe iz početka 12. stoljeća, a danas se čuva u Gradskom muzeju u Senju. Tekst na sačuvanim ulomcima glasi: „VD IME OT(D)CA I S(I)NA I S(VE)T(OG)AD(U)HA HON SI I VI ITOI“. Oblik slova pisanih uglatom glagoljicom smješta ovaj natpis, odnosno Senjsku ploču, među najstarije glagoljske spomenike i pokazuje veliku sličnost s Baščanskom pločom. Nakon što je izbačena iz crkvene upotrebe iz neodređene crkve u Senju, Senjska ploča bila je raskomadana u tri dijela i upotrijebljena je za stepenice u nekoj senjskoj zgradi. Jedna od tih stepenica dospjela je u 19. stoljeću u stubište pred tvrđavu Nehaj. Prilikom konzervatorskih radova 1964. godine Ante Glavičić pronašao je 25 ulomaka Senjske ploče i sljedeće godine objavio rezultate pronalaska.⁷⁴
- Senj – natpis na kamenoj ploči iz crkve sv. Martina. Natpis potječe iz početka 13. stoljeća, pisan je uglatom glagoljicom, a danas se čuva u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu. Tekst ovog natpisa je sljedeći: „V IME B(O)ŽIE AM(E)N LETA G(OSPODI)NA ·Č·T·J· (1330.) KADA ZIDA ILIE POP TU CR(I)K(A)V RILAC S(I)N VNUK TOLIH I A PRAVNUK STAVRONE KNEZA NA ČAST B(OG)U G(OSPODI)NU I S(VE) T(O)MU MARTINU“. Isti natpis naveo je u svojim djelima *Acta*

72 Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, 272.

73 *Isto*, 273.

74 *Isto*, 315.

croatica i *Nadpisi* Ivan Kukuljević Sakcinski, ali je pogrešno pročitao datum. U *Acta croatica* datum je pročitao kao ·Č·T·V· (1303.), a u *Nadpisi* kao ·Č·T·Ž· (1307.).⁷⁵ Strohal kao datum nastanka natpisa stavlja 1307. godinu.⁷⁶ Natpis bilježi datum gradnje crkve sv. Martina, ime njezina graditelja popa Ilije i njegovo rodoslovlje. Prilikom obnove crkve natpis je maknut iz crkve i ugrađen u ogradu oko crkve. Godine 1905. izvađen je iz zida i prenesen u Narodni muzej u Zagreb.⁷⁷

- Senj – natpis na kamenom reljefu u crkvi sv. Martina. Ovaj natpis isklesan istom rukom i istim pismom kao prethodni, svjedoči da je nastao 1330. godine. Slova su uklesana na kamenom reljefu lijevo i desno uz lik sv. Martina jedno ispod drugog. Prilikom obnove crkve sv. Martina kameni reljef bio je uzidan u zid oko crkve, a 1905. godine prenesen je u Narodni muzej u Zagreb.⁷⁸ Čuva se u Hrvatskom povijesnom muzeju. Ovaj natpis spominje i Ivan Kukuljević Sakcinski u svojim *Acta croatica*, ali ga datira u 1303. godinu.⁷⁹ Rudolf Strohal ga, naprotiv, datira u 1330. godinu.⁸⁰
- Senj – natpis na ploči uzidanoj nad vratima na starom pročelju kuće u ulici Gorica br. 24. Ploča je 1979. godine prenesena u Gradski muzej u Senju. Tekst natpisa pisanog uglatom glagoljicom glasi: „·Č·U·N·Ž· (1477.) OVO E ARMA G(OSPO) D(I)NA MARTINA ARHIPRV(A)DA SENSKOGA VNUKA SPAROŽIĆ(A)“. U natpisu se ističe ime vlasnika kuće, arhiprvađa Senjskog kaptola, Martina. Pod natpisom je polje s Kristovim monogramom IHS, cvjetnom girlandom oko monograma i dvama grbovima okruženima lisnatim viticama. Isti natpis spominje i Kukuljević Sakcinski u svojim djelima, ali ga pogrešno datira u 1425. godinu.⁸¹ U *Acta croatica* on spominje da se natpis nalazi

75 *Isto*, 317.

76 Rudolf STROHAL, *Hrvatska glagolska knjiga*, 61.

77 Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, 317.

78 *Isto*, 317-319.

79 Ivan KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, *Acta croatica – Listine hrvatske*, Ivan Kukuljević Sakcinski, Zagreb, 1863., 1.

80 Rudolf STROHAL, *Hrvatska glagolska knjiga*, 61.

81 Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, 319.

„nad vrati Larićeve kuće“.⁸² I Strohal spominje da je ovaj natpis nastao 1425. godine.⁸³

- Senj – natpis na nadvratniku kuće u „Širokoj kuntradi“, kasnije Ulici Ive Hreljanovića br. 4. Natpis pisan uglatom glagoljicom potječe iz 1483. godine, a u njemu piše sljedeće: „·Č·U·O·V· (1483.) POP GRŽAN BIŠE PRAVADN(I)K“. U sredini nadvratnika isklesan je monogram sastavljen od glagoljskih slova K i A.⁸⁴ Natpis također, spominje Ivan Kukuljević Sakcinski u *Acta croatica*, ali ga čita nešto drukčije: „·Č·U·O·V· (1483.) Ê POP GRŽAN BI PRAVDN(I)K“. ⁸⁵ U svom drugom djelu *Nadpisi* precizira da se natpis nalazi nad vratima kuće stolara Mavrića i čita ga ovako: „·Č·U·O·V· (1483.) KA(DA) POP GRŽAN BIŠE PRAV(A)DN(I)K“. ⁸⁶ Rudolf Strohal također za godinu nastanka natpisa spominje 1483.⁸⁷
- Senj – natpis na građevinskom spoliju uzidanom na tvrđavi Nehaj. Pisan je uglatom glagoljicom, potječe iz 15. stoljeća, a tekst mu je sljedeći: „TO PISA FRA ŠIMUN MEČARIC“. Natpis je bio izvorno uklesan u prag prozora iz 15. stoljeća, koji je pripadao senjskom franjevačkom samostanu sv. Franje. Kada je samostan srušen, ovaj prag je s ostalim građevnim materijalom iskorišten za gradnju tvrđave Nehaj. Tako je i natpis bio uzidan u rub krovne strehe ugaonog erкера. Prilikom obnove Nehaja 1974. godine, natpis je skinut s tvrđave Nehaj i od tada se čuva u Gradskom muzeju u Senju.⁸⁸
- Senj – natpis na ulomcima nadvratnika ili gornjeg praga nekog prozora na tvrđavi Nehaj. Natpis pisan uglatom glagoljicom potječe iz 15. stoljeća, a na njegovom prvom ulomku uklesano je: „LOV“, dok je na drugom: „AC“. Ova dva ulomka dospjela su u Nehaj vjerojatno, s građevnim materijalom porušenog senjskog samostana. Ugrađeni su kao spolij u luk nad srednjim otvorom za

82 Ivan KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, *Acta croatica – Listine hrvatske*, 53.

83 Rudolf STROHAL, *Hrvatska glagolska knjiga*, 61.

84 Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, 320.

85 Ivan KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, *Acta croatica – Listine hrvatske*, 119.

86 *Isto*, 238.

87 Rudolf STROHAL, *Hrvatska glagolska knjiga*, 61.

88 Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, 320.

top na zapadnom zidu. Godine 1975. ulomci su izvađeni iz zida i pohranjeni u Gradskom muzeju u Senju.⁸⁹

- Senj – natpis na nadgrobnoj ploči iz neke crkve (vjerojatno franjevačke). Natpis je pisan uglatom glagoljicom u 15. stoljeću. Ploča je bila prilikom gradnje Nehaja kao spolij ugrađena u podnicu otvora za topovsku cijev na drugom katu južnog zida tvrđave. Godine 1976. izvađena je i prenesena u Gradski muzej u Senju. Na ploči je uklesan štit grba iz 15. stoljeća i natpis: „H ČN? GA I N(EGA REDI)“.⁹⁰
- Senj – natpis latinicom u prvom retku i glagoljicom u drugom retku na nadvratniku vrata kuće Gradišer u „Širokoj kuntradi“ (Ulici Ive Hreljanovića). Glagoljska slova pripadaju uglatoj glagoljici, a natpis datira iz 1522. godine. Bilježi datum gradnje kuće i ime njezina graditelja. U Drugom svjetskom ratu kuća je bombardirana i natpis je stradao, a 1963. godine prenesen je u senjski Gradski muzej. Tekst natpisa glasi: 1. redak: „M·CCCCXXII·ZORZI BLAGAICH“; 2. redak: „Č·F·I·B· (1522.) JURAJ BLAGAIĆ“.⁹¹
- Senj – natpis na porušenoj crkvi sv. Jurja. Natpis je nastao oko 1540. godine, nalazio se nad vratima crkve i bio je uklopljen u reljef ili fresku koja je prikazivala scenu iz legende o sv. Jurju: kraljevnu, grad s kulom i sv. Jurja kako ubija zmaja. Crkva je srušena sredinom 19. stoljeća, a natpisu se zameo trag.⁹² Ivan Kukuljević Sakcinski pročitao je taj natpis ovako: ·Č·F·K· (1540.?) TU KAPELU O BA R L S(VETO)GA JUR(JA) S NAVA ROT S A A MP“.⁹³ Natpis iz 1540. godine spominje i Strohal.⁹⁴
- Senj – natpis na ploči uzidanoj na pročelju senjske katedrale. Natpis pisan uglatom glagoljicom potječe iz 1543. godine. Poslije Kukuljevićeve vremena natpisu se zameo trag i tek je 1969.

89 *Isto*, 321.

90 *Isto*.

91 *Isto*, 322.

92 *Isto*.

93 Ivan KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, *Nadpisi sredovječni i novovjeki na crkvah, javnih i privatnih sgradah i t.d. u Hrvatskoj i Slavoniji*, 241.

94 Rudolf STROHAL, *Hrvatska glagolska knjiga*, 61.

godine pronađen u Arheološkom muzeju u Zagrebu. Danas se čuva u Hrvatskom povijesnom muzeju.⁹⁵ Kukuljević Sakcinski je u svojim djelima *Acta croatica* i *Nadpisi* pogrešno pročitao tekst natpisa budući da je pogrešno razriješio kratice. Tako je prema njegovu čitanju tekst glasio: „·Č·F·K·V· (1543.) V TO VR(I)ME B(I)HU PR(O)K(LE)TI K(A)NON(D)KA ·B· (2) VL(A)ST(E) L(I)NA ·B· (2) PUČANINA ·B· (2)“.⁹⁶ Nakon pronalaska natpisa 1969. godine, Mirko Valentić ispravno je interpretirao tekst razrješujući kraticu „PR(O)K(URA)T(OR)I“.⁹⁷ Prema tome, natpis bilježi sastav senjskog kolegija prokuratora, odnosno upravitelja crkvene imovine.⁹⁷ Da natpis potječe iz 1543. godine tvrdi i Rudolf Strohal.⁹⁸

Osim ovih važnijih glagoljskih natpisa uklesanih u kamene spomenike koje spominje Branko Fučić, na području Gospićko-senjske biskupije nastao je još veći broj glagoljskih natpisa (dokumenata) koje je u svojim djelima spomenuo Ivan Kukuljević Sakcinski. Tako u djelu *Acta croatica*, osim prije spomenutih natpisa, navodi (*ovdje će biti samo ukratko opisano gdje su i kada dokumenti nastali i o čemu govore, uz iznimku kada je riječ o *Urbaru Modruškom*):

- 9. kolovoza 1381. godine u Modrušu – krčki knez Štefan otpušta fratrima samostana sv. Spasa dohotke koji su mu pripadali od njegovih vinograda u Dragi Baščanskoj⁹⁹
- 15. kolovoza 1393. godine pod Počiteljom – krbavski knezovi Tomaš i Butko potvrđuju mir između Dujma Mlničevića i Netrmea i njihove rodbine¹⁰⁰
- 12. siječnja 1428. godine u Brinju – knez Mikula Frankapan potvrđuje remetama (eremitima! F.P.) u Crikvenici pravo ubirati

95 Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, 323.

96 Ivan KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, *Acta croatica – Listine hrvatske*, 244.; Ivan KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, *Nadpisi sredovječni i novovjeki na crkvah, javnih i privatnih sgradah i t.d. u Hrvatskoj i Slavoniji*, 242.

97 Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, 323.

98 Rudolf STROHAL, *Hrvatska glagolska knjiga*, 61.

99 Ivan KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, *Acta croatica – Listine hrvatske*, 45.

100 *Isto*, 45-46.

porez od trgovine na obali od Jesenove do Črnina te zapovijeda Bribiranima da ga i oni plaćaju¹⁰¹

- 16. lipnja 1430. godine u Brinju – knez Mikula Frankapan dopušta samostanu sv. Marije u Crikvenici gradnju pilane u Dragi Crikveničkoj i ujedno mu daje druga s tim spojena prava¹⁰²
- travnja 1434. godine u Bužah – Juraj Sultić ovlašćuje pred bužkim sudom svoje rođake i druge ljude da ga mogu zastupati¹⁰³
- 11. kolovoza 1444. godine u Otočcu – knez Žigmunt Frankapan daruje samostanu sv. Jelene kod Senja zapušteno imanje – mlinište u Švici¹⁰⁴
- 8. studenoga 1445. godine u Senju – knez Dujam Frankapan dopušta samostanu sv. Jelene da može mljeti na Žrnovnici bez ujma¹⁰⁵
- 17. travnja 1447. godine u Senju – knez Dujam Frankapan daruje sjenokošu samostanu sv. Jelene kod Senja¹⁰⁶
- lipnja 1448. godine u Senju – knez Bartol Frankapan daje Senjskom kaptolu selo Župan, a kaptol se obvezuje da će svake nedjelje služiti po tri mise za kneza Bartola i za njegove rođake¹⁰⁷
- 18. veljače 1450. godine u Tržiću – bužki stol daje list Jurju Pedniću iz Marinaca koji je kupio zemlju Antuna Ratkovića, koju je ovaj bio izgubio na temelju osude¹⁰⁸
- 10. srpnja 1457. godine u Modrušu – knez Štefan Frankapan daje Martinu Oštrehariću više prava i posjeda¹⁰⁹
- 12. studenoga 1460. godine u Bagu (Karlobagu) – don Mihovil, sin Jurja Sultića, dobiva od suda neko imanje i vrt, ostavštinu svoga ujaka, don Tomaša¹¹⁰

101 *Isto*, 55.

102 *Isto*, 56.

103 *Isto*, 58.

104 *Isto*, 63.

105 *Isto*, 65.

106 *Isto*, 68.

107 *Isto*, 71.

108 *Isto*, 74-75.

109 *Isto*, 83-85.

110 *Isto*, 89-90.

- 4. kolovoza 1463. godine u Modrušu – Apaj Liković dogovara se s Modruškim kaptolom za neke dužnosti što ih je imao prema crkvi toga kaptola i crkvi sv. Mikule na Gvozdu¹¹¹
- 9. kolovoza 1464. godine – knez Žigmunt Frankapan daruje samostanu sv. Mikule na Gvozdu neke posjede i prava da time nadomjesti darovanja viteza Karla¹¹²
- 5. ožujka 1466. godine u Senju – knezovi Frankapani: Štefan, Dujam, Juraj, Bartol, Anž i Mikula, potvrđuju remetama (eremitima! F.P.) sv. Jelene i sv. Spasa mlinove i zemljišta¹¹³
- 1461.-1470. godine – pismo modruškoga biskupa Mikule (Nikole), kojim brani uporabu slavenskog jezika u službi Božjoj¹¹⁴
- 10. lipnja 1471. godine u Modrušu – Modruški kaptol prepisuje listinu kralja Matijaša u kojoj se daju neka imanja fratrima (pavlinima! F.P.) sv. Mikule na Gvozdu¹¹⁵
- 15. ožujka 1475. godine – knez Martin Frankapan poklanja fratrima (pavlinima! F.P.) sv. Jelene kod Senja neko zemljište¹¹⁶
- 1. travnja 1475. godine – Vitko Krajač prodaje svoj vinograd Stanislavu, vikaru samostana sv. Mikule na Gvozdu¹¹⁷
- 15. rujna 1475. godine u Otočcu – knez Martin Frankapan daruje remetama (eremitima! F.P.) crikveničko selo Črmanj kal¹¹⁸
- 19. kolovoza 1482. godine u Senju – senjski kapetan Maroj Žu-nević moli Senjski kaptol da vjerodostojno prepíše i pečatom ovjeri neki list Dragiše Pednića iz Marinaca¹¹⁹
- 5. lipnja 1485. godine – zastupnik senjskoga biskupa Pavla i Senjskoga kaptola izjavljuje da će prizvati na rimski dvor protiv fra Antuna biskupa modruškoga¹²⁰

111 *Isto*, 92-93.

112 *Isto*, 95-96.

113 *Isto*, 98-99.

114 *Isto*, 107-108.

115 *Isto*, 109-110.

116 *Isto*, 113-114.

117 *Isto*, 115.

118 *Isto*, 114-115.

119 *Isto*, 119.

120 *Isto*, 123-124.

- 16. kolovoza 1485. godine u Senju – belgradski predstojnik i senjski guvernatur Dumankuš imenuje povjerenike koji će prodati zemlju u Mohličima onima koje pristoji¹²¹
- 12. travnja 1486. godine – popis zemalja modruškoga vladanja (*Urbar Modruški*) – izvadak.¹²² Dao ga je sastaviti knez Bernardin, sin Stjepana II. Frankopana (Frankapana) i vlasnik modruškog vlastelinstva. On je poslao svoje službenike, Martina Oštiharića (Oštreharića), koji je bio plemić, i Ivana Klinčića, u izviđanje posjeda modruškog vlastelinstva i da o tome sastave urbar. Pisanje *Urbara* dovršeno je 12. travnja 1486. godine. Prema tom dokumentu, vlastelinstvo ne obuhvaća opseg nekadašnje Modruške županije, nego područje od Severina i Lukovdola na sjeveru preko Modruša do Saborskog na jugu. *Urbar* nije sačuvan u izvornom obliku, nego postoje dva prijepisa iz 16. i 17. stoljeća. Na osnovi ovih prijepisa Radoslav Lopašić je 1894. godine transkribirao i objavio tekst u djelu *Hrvatski urbari I*. Izvornik pisan hrvatskim jezikom i glagoljicom, čuvao se još 1697. godine u Ogulinu, budući da je te godine, 12. svibnja, ogulinski kancelar Ivan Jurašić iz njega ispisivao podatke o crkvenim zemljištima. Čuvali su ga knezovi Zrinski, a potom komorski upravitelji u Primorju i ogulinski kapetani, među kojima se ističe kapetan grof Ivan Adam Purgstal. *Urbar Modruški* ima oblik registra, što označava jedan viši oblik u stupnjevanju pravnih dokumenata, i spada u grupu tzv. potpunih urbara u kojima su dati poimenični popisi podložnika te njihovih imanja i obveza. Selo se naziva „vas“, a kmetsko domaćinstvo „selo“ ili „selište“.¹²³ *Urbar Modruški* se u velikoj mjeri temelji na onodobnim organskim idiomima (mjesnim govorima), ali je isto tako u određenoj mjeri uvjetovan specifičnostima onodobnog pisanog jezika. Osnovica *Urbara*, kao i organskih idioma, bio je čakavski ikavsko-ekavski dijalekt. Zbog toga je u *Urbaru* redovita upitno-odnosna zamjenica *ča*. Već tada je dolazilo do međudijalekatnih doticaja i

121 *Isto*, 124-125.

122 *Isto*, 125-126.

123 Radoslav LOPAŠIĆ (ur.), *Urbar modruški od god. 1486.*, Ogranak Matice hrvatske Ogulin, Ogulin, 1997., 11-12, 14, 17, 107-111.

štokavskog utjecaja (usporedno korištenje čakavskog *va* i štokavskog *u*). Pojavljuju se također romanizmi (*barbir*), kao i stare hrvatske riječi praslavenskog podrijetla (*luka*).¹²⁴

- 1. lipnja 1486. godine u Senju – senjski vicekapetan Laclav očituje da je Senjski kaptol na njegovu molbu odredio jednog člana da razvidi parnicu Svilića iz Bužana s Nemanićem¹²⁵
- 26. listopada 1486. godine – senjski kapetan, tarnik Petar Makšak moli Senjski kaptol da posvjedoči svojim listom da Vusići nikada nisu plaćali hrepečke trgovine¹²⁶
- 28. kolovoza 1487. godine – prmancir senjske crkve, Balaš i kraljevski čovjek slušaju svjedoke u parnici Ivanuša Obrakovića i Jurja Vidošića¹²⁷
- 29. kolovoza 1487. godine – prmancir senjske crkve, pop Balaš i kraljev čovjek Juraj Gubčić slušaju svjedoke u parnici između Zrčića i Petaka iz Bužana¹²⁸
- 8. svibnja 1488. godine u Senju – senjski porkulab Kemendi Balaš moli Senjski kaptol da pošalje jednog kanonika koji će posvjedočiti da ih je Ivan Manković tužio pred bužkim sucem te da ih je za vremena pozvao pred kraljevski sud¹²⁹
- 4. kolovoza 1488. godine – Senjski kaptol dovršava s popom Šimunom Mečarićem i s popom Lukom račun za Jablanac¹³⁰
- 3. veljače 1489. godine u Brinju – fratri samostana sv. Marije u Brinju daju Martincu, Fabinu sinu, u zakup jedno zemljište¹³¹
- 1489. godine – Senjski kaptol prepisuje jedan list kneza Jurja Kosinjskoga, koji je ovomu dan od kneza Anža Frankapana radi posudbe grada Kosinja¹³²
- 1490. godine u Bužanima – Ivan Kosinjski zalaže pred bužkim sudom dio svoje plemenšćine prioru samostana sv. Spasa¹³³

124 Sanja VULIĆ, Jezik Modruškoga urbara, u: *Čakavska rič*, 38 (2010) 1-2, 136-152.

125 Ivan KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, *Acta croatica – Listine hrvatske*, 127-128.

126 *Isto*, 129.

127 *Isto*, 132-133.

128 *Isto*, 133-134.

129 *Isto*, 135-136.

130 *Isto*, 136.

131 *Isto*, 136-137.

132 *Isto*, 137.

133 *Isto*, 144-145.

- 5. travnja 1492. godine u Slunju – knez Mihovil Frankapan daruje samostanu Blažene Djevice Marije u Zažičnu dva ždrijeba zemlje¹³⁴
- 4. lipnja 1493. godine u Brinju – knez Anž Frankapan daruje fratrima (pavlinima! F.P.) samostana sv. Jelene kod Senja selo Košćice, koje je dobio od svoje sestre Barbare Frankapanske¹³⁵
- 4. lipnja 1493. godine u Brinju – knez Anž Frankapan daje samostanu sv. Jelene kod Senja selo Košćice, koje je bilo dano Jeleni, ženi kneza Žigmunta¹³⁶
- 25. siječnja 1495. godine u Brinju – knez Anž Frankapan daruje samostanu sv. Mikule na Gvozdu tri sela¹³⁷
- 5. ožujka 1495. godine u Bagu (Karlobagu) – Katarina, žena Tomaša Kovača, prodaje Marku Sultiću trsje i zemlju¹³⁸
- 5. lipnja 1495. godine u Brinju – knez Anž Frankapan daruje samostanu sv. Spasa kod Senja selo Mali Prokičci¹³⁹
- 1495. godine – Petar Petričević prodaje dio svojih imanja Jurju Milečiću pred kraljevskim stolom u Lici¹⁴⁰
- 1. travnja 1496. godine u Brinju – knez Anž Frankapan daruje samostanu sv. Mikule na Gvozdu selo Mokro¹⁴¹
- 16. kolovoza 1496. godine – senjski biskup Andrija šalje žakna Andriju da skuplja priloge kojim bi se kupile orgulje za senjsku stolnu crkvu¹⁴²
- 5. siječnja 1497. godine u Modrušu – Zagrebački kaptol prepisuje list knez Bernardina Frankapana¹⁴³
- 20. travnja 1498. godine u Modrušu – knez Bernardin Frankapan potvrđuje darovanje zemljišta Valentinu Hotkoviću i točnije opisuje međe tog zemljišta¹⁴⁴

134 *Isto*, 147.

135 *Isto*, 151-152.

136 *Isto*, 152-154.

137 *Isto*, 157-158.

138 *Isto*, 158-159.

139 *Isto*, 159-160.

140 *Isto*, 161-162.

141 *Isto*, 162-164.

142 *Isto*, 164.

143 *Isto*, 165-166.

144 *Isto*, 169-170.

- 1. prosinca 1498. godine u Brinju – knez Anž Frankapan potvrđuje da su Juraj i Paval Tomković darovali jedno selo samostanu sv. Mikule na Gvozd¹⁴⁵
- 13. veljače 1499. godine u Brinju – Senjski kaptol na prošnju kneza Ivana Lackovića prepisuje listinu u kojoj knez Anž Frankapan govori kako je s Jurjem Kosinjskim mijenjao Zahumlje za Kosinj¹⁴⁶
- oko 1500. godine u Senju – Jelena, udovica Jurčaca Gusića, posinjuje kneza Mihalja Turka¹⁴⁷
- 19. siječnja 1500. godine u Brinju – knez Anž Frankapan daruje fratrima u Zažićnu polovicu Gračćine (Gračćine! F.P.) u Velikim Psivićima i neke sjenokoše¹⁴⁸
- 25. travnja 1500. godine u Senju – senjski kapetn odgovara senjskom vikaru da Cesarica spada pod grad Senj, kako je odlučio knez Frankapan¹⁴⁹
- 18. kolovoza 1501. godine – povjerenik Senjskog kaptola i kraljevski čovjek slušaju svjedoke koji brane kneza Gašpara Perušića od optužbe Martinka Banovca¹⁵⁰
- 2. srpnja 1503. godine u Lagodušićima – senjski kanonik Blaž Baronić (Baromić! F.P.) i kraljevski čovjek Grgur Lepečić slušaju svjedoke protiv ljudi kneza Mihovila¹⁵¹
- 1. ožujka 1504. godine u Marincima – oporuka Margite, udove Boltižara Mikčeveckoga, kojom ostavlja pavlinima selo Marince¹⁵²
- 9. travnja 1504. godine u Perušiću – tijekom parnice Nemanića i Škvarića s Petrom Daroićem na bužkom sudu pred povjerenikom Senjskog kaptola i kraljevskim čovjekom¹⁵³

145 *Isto*, 171-172.

146 *Isto*, 172-173.

147 *Isto*, 179-180.

148 *Isto*, 180-181.

149 *Isto*, 181-182.

150 *Isto*, 182-183.

151 *Isto*, 184-185.

152 *Isto*, 185-186.

153 *Isto*, 187-188.

- 9. listopada 1506. godine u Bagu (Karlobagu) – Bernardin Mirković izjavljuje da su ga fratri u Zažitnu (Zažićnu! F.P.) isplatili za trsje koje im je prodao¹⁵⁴
- 26. listopada 1508. godine u Šćitaru – povjerenik Senjskog kaptola javlja što su svjedoci izjavili u parnici Nemanića i Škvarića s njihovim protivnikom Petrom Daroićem¹⁵⁵
- 10. svibnja 1509. godine u Senju – dva senjska kanonika izjavljuju pred kaptolom da će biti jamci za popa Gašpara Turčića koji je u zatvoru kod modruškoga vikara Pavla Polovića¹⁵⁶
- 13. veljače 1510. godine – porotnici svjedoče da je Jelena Keglevićka, udovica Jurja Mikuličića darovala kanonicima otočke crkve dva ždrijeba zemlje u Kračanu¹⁵⁷
- 5. travnja 1510. godine u Otočcu – hrvatski ban i senjski kapetan, Andrija Bot nalaže Senjskom kaptolu da odredi jednog kanonika koji će s kraljevim čovjekom biti na ročenju u parnici Nemanića s Daroićima¹⁵⁸
- 18. travnja 1510. godine u Otočcu – hrvatski ban i senjski kapetan, Andrija Bot nalaže Senjskom kaptolu da odredi jednog kanonika koji će s kraljevim čovjekom biti na ročenju u parnici Nemanića i Škvarića s Daroićima¹⁵⁹
- 19. travnja 1510. godine u Otočcu – hrvatski ban i senjski kapetan, Andrija Bot nalaže Senjskom kaptolu da odredi jednog kanonika koji će biti s kraljevim čovjekom na ročenju u parnici Petra Daroića s Nemanićima i Škvarićima¹⁶⁰
- 22. travnja 1510. godine – povjerenik Senjskoga kaptola, Barak dolazi s kraljevim čovjekom Juretom Piščićem, da poslušaju svjedoke u parnici Petra Daroića s Nemanićima i Škvarićima. Oni ne žele dati svoje svjedoke pa Petar poziva pred kraljevski sud svoje svjedoke.¹⁶¹

154 *Isto*, 190.

155 *Isto*, 190-191.

156 *Isto*, 191-192.

157 *Isto*, 193.

158 *Isto*, 193-194.

159 *Isto*, 194.

160 *Isto*, 195.

161 *Isto*, 195-196.

- 4. kolovoza 1511. godine – povjerenik Senjskoga kaptola svjedoči kako je pred njim i pred kraljevim čovjekom na bužkom sudu Vitko Andrijašević vratio Jurju Piščiću ono u čemu se Vitkov otac bio mijenjao s Jurjem. Budući da Juraj nije mogao isplatiti Vitka, dao mu je u zalag svoju plemenšćinu.¹⁶²
- 1512. godine – svjedoci svjedoče pred bužkim sudom da Pedničima pripada trećina Marinaca¹⁶³
- 10. listopada 1513. godine u Kasezima – svjedoci izjavljuju da su „špani silu učinili“ Grgi Surliču u njegovoj parnici s Jurjem Mišlenoićem¹⁶⁴
- 21. lipnja 1518. godine u Senju – Senjski kaptol svjedoči da je Ivan Pednić pred povjerenicima ovoga kaptola pokazao senjskim kapetanima neke kraljevske listine¹⁶⁵
- 13. ožujka 1521. godine u Senju – Senjski kaptol svjedoči da su se knez Grgur Orlovčić i Jerolim Petelinić, bivši prije u borbi, dogovorili da im kralj odredi pravdu, a dotle da budu u primirju kojemu su uvjeti točnije označeni¹⁶⁶
- 18. travnja 1521. godine u pavlinskom samostanu sv. Spasa u Senju – pavlinski provincijal Tomaš daje Pavlu Gržiću i Mavri Zoričiću jedno zemljište u nasljedni najam¹⁶⁷
- 3. srpnja 1521. godine u Senju – Senjski kaptol daje na znanje da je Martinu Vrbaniću predana njegova plemenšćina u Tožićima koja mu je bila bespravno oteta¹⁶⁸
- 1521. godine u pavlinskom samostanu sv. Spasa u Senju – fratar Tomaš, vikar hrvatskih pavlina na Gvozdu, daje Bariću Paviziću nekakvu zemlju u nasljedni najam¹⁶⁹
- 2. rujna 1523. godine u Senju – senjski kapetan Grgur Orlovčić nalaže Senjskom kaptolu da pošalje jednog kanonika s kraljevim

162 *Isto*, 197-198.

163 *Isto*, 202.

164 *Isto*, 202-204.

165 *Isto*, 206-207.

166 *Isto*, 207-209.

167 *Isto*, 209.

168 *Isto*, 209-211.

169 *Isto*, 211.

čovjekom Ivanom Mikulaićem koji bi po kraljevskoj naredbi saslušao Krstu i Vuka Frankapana¹⁷⁰

- 16. svibnja 1524. godine u Senju – Senjski kaptol prima među svoje spise ugovor kneza Grgura Orlovčića i kneza Petra Kružića, kojim se ustanovljuje da u slučaju izumiranja obitelji jednoga od njih dvojice, druga obitelj naslijedi sva imanja one izumrle¹⁷¹
- 20. prosinca 1525. godine u Modrušu – knez Bernardin Frankapan otkupljuje od Grgura Štefkovića grad Dubovac koji mu je bio dao kao miraz prilikom udaje svoje kćeri Veronike, i daje mu selo Vinicu¹⁷²
- 2. studenoga 1543. godine u Senju – pripis k latinskom pismu, kojim senjski kanonici šalju kralju arhiđakona Kristofora¹⁷³
- 7. svibnja 1545. godine u Senju – senjski kapetan Martin Gal oglašuje da će hlivanjski paša navaliti na Hrvatsku¹⁷⁴
- 20. ožujka 1561. godine u Senju – oporuka kneza Grgura Paliževića, senjskog vojvode¹⁷⁵
- 7. prosinca 1577. godine u Senju – Senjski kaptol daje knezu Jurju Živkoviću jedno zemljište uz nasljedni podatak¹⁷⁶

Vrlo važan doprinos poznavanju hrvatske glagoljske kulture dao je Rudolf Strohal koji je u svojoj *Hrvatskoj glagoljskoj knjizi*, objavljenoj 1915. godine, spomenuo sve glagoljske izvore koji su mu do tada bili poznati. Za područje današnje Gospićko-senjske biskupije izdvajamo sljedeće:

- *Misal kneza Petra*, sina kneza Novaka iz Krbave ili *Codex slavicus 8* (više poznat kao *Misal kneza Novaka!*) – napisan od krbavskog kneza Novaka Disislavića iz Ličke Ostrovice, uglavnom glagoljicom u 14. stoljeću (1368. godine) u Krbavi. Ima 271 list na pergameni, a kupili su ga župani Ivan Pirih i Marin Mišulin za crkvu sv. Jelene i sv. Petra u Nuglu kraj Roča u Istri. Danas se

170 *Isto*, 212.

171 *Isto*, 212-213.

172 *Isto*, 214-215.

173 *Isto*, 244.

174 *Isto*, 245.

175 *Isto*, 260.

176 *Isto*, 281.

čuva u Dvorskoj knjižnici u Beču.¹⁷⁷ Ovaj misal poslužio je kao predložak za priređivanje glagoljskog Prvotiska.

- Misal *Illirico 8* – napisan oko 1435. godine negdje u Lici, možda u Obrovcu (Strohal smješta Obrovac u Liku, dok ga se danas smješta u sjevernu Dalmaciju!). U 16. stoljeću misal je dospio u Dobrinj na Krku, a danas se čuva u Vatikanskoj biblioteci.¹⁷⁸
- Misal *Codex slavicus 4* – napisan u 15. stoljeću po svoj prilici u Senju. Pop Grgur ga je 1497. godine odnio u crkvu sv. Bartolomeja u Roč u Istri. Danas se čuva u Dvorskoj knjižnici u Beču.¹⁷⁹
- *Prvi vrbnički misal* – napisan je 1456. godine u Senju, a prepisao ga je pop Tomas. U Vrbnik na Krku dospio je još 1487. godine.¹⁸⁰
- Misal hrvacki (*Senjski misal*) – tiskan u Senju 1494. godine.¹⁸¹
- Misal – tiskan u Senju 1509. godine.¹⁸²
- *Dabarski brevijar* – napisan 1486. godine u Dabru kraj Otočca. U 16. stoljeću nalazio se u Istri, a kasnije je prenesen u arhiv Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.¹⁸³
- Brevijar napisan u 15. stoljeću, vjerojatno u Senju. Godine 1498. pop Grgur Kraljić odnio ga je iz Senja u Beram u Istri. Danas se čuva u Studijskoj biblioteci u Ljubljani.¹⁸⁴
- Obrednik (ritual) tiskan 1508. godine, vjerojatno u Senju. Sadržuje razmišljanja o smrti, obrede bolesničkog i posljednjeg pomazanja, molitve za umiruće, molitve kod dijeljenja popudbine, molitve kod posljednjeg pomazanja, molitve za umiruću djecu, molitve kod pogreba kršćanske djece, molitve kod blagoslova vode, obred ženidbe i druge različite blagoslove i molitve.¹⁸⁵
- Zbirka propovijedi popa Tomaša Petrića, plemenom Stupića, iz Banja dvora u Bužanima (*Codex slavicus 78*) – prepisana je 1503. godine za redovnika Matiju Gušćanina koji je tada bio

177 Rudolf STROHAL, *Hrvatska glagolska knjiga*, 36.

178 *Isto*.

179 *Isto*, 36-37.

180 *Isto*, 37.

181 *Isto*, 38.

182 *Isto*, 224.

183 *Isto*, 36.

184 *Isto*, 42.

185 *Isto*, 52.

upravitelj crkve sv. Marije u Jeloviku i brinjski arhiprivad. Rukopis nije potpun i danas se čuva u Dvorskoj knjižnici u Beču.¹⁸⁶

- *Korizmenjak* – korizmene propovijedi tiskane kao knjiga u Senju 1508. godine. Uz propovijedi za svaki dan u korizmi, izuzev Veliku subotu, u Korizmenjaku se nalaze propovijedi za Uskrs, Uskrsni ponedjeljak, Uskrsni utorak i drugu vazmenu nedjelju. Knjigu je tiskao Grgur Senjanin u kući senjskog arhižakna Silvestra Bedričića, a tiskanje je dovršeno 17. listopada 1508. godine.¹⁸⁷

U biblioteci samostana franjevačke provincije Sv. Križa u Ljubljani nalaze se četiri glagoljske listine koje je istražio Josip Vončina i objavio 1955. godine u *Radovima Staroslavenskog instituta*, br. 2:

- Listina od 19. srpnja 1433. godine – pravni spis izdan od vlaško-ga stola (suda) u Lici kojim se potvrđuju i zaštićuju imovinska prava crkve sv. Ivana na Gori. Vjerojatno se radi o crkvi sv. Ivana na Velebitu iznad Metka. Tekst je pisan na pergameni kurzivnom glagoljicom.¹⁸⁸
- Listina od 9. rujna 1469. godine – pravni spis nastao u Lici kojim sud potvrđuje oporuku ličkoga plemića Matijice Utišenića, kojom ostavlja zemlju spomenutoj crkvi sv. Ivana na Gori. Tekst je pisan na pergameni kurzivnom glagoljicom.¹⁸⁹
- Listina od 2. svibnja 1513. godine (ovjereni prijepis) – lički kraljevski stol odredio je 1512. godine način ubiranja desetine, a Senjski kaptol je, na molbu fra Ivana Vranića, gvardijana crkve sv. Ivana Krstitelja (vjerojatno iste crkve na Gori), potvrdio prijepis 1513. godine. Listina je napisana u Senju na pergameni.¹⁹⁰
- Listina (vjerojatno iz 16. stoljeća) – ugovor o prodaji zemlje između prodavača Matijaša Grgina i kupca fra Marka, gvardijana

186 *Isto*, 207.

187 *Isto*, 212-213.

188 Josip VONČINA, Četiri glagoljske listine iz Like, u: *Radovi Staroslavenskog instituta*, 2 (1955.), 213, 216.

189 *Isto*, 214, 222.

190 *Isto*, 214, 224.

franjevačkog samostana u Slunju. Listina je nastala u Slunju, ali datum je nepoznat. Pisana je na arku bijeloga papira.¹⁹¹

Vjekoslav Štefanić objavio je iznimno važno djelo *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*, u dva dijela u kojima pobliže opisuje glagoljske rukopise koji su se do tada našli u arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (oko 1969. godine). U prvom dijelu koji navodi sačuvane glagoljske rukopise iz Biblije, apokrifa i legendi, liturgijskih tekstova, egzorcizama i zapisa, molitvenika, teologije homiletike i pjesama, i u drugom dijelu koji navodi rukopise iz zbornika, regula, statuta i registara, navodi sljedeće rukopise koji su nastali ili su pronađeni na području koje danas pripada Gospićko-senjskoj biskupiji:

- Četiri lista brevijara iz 14. stoljeća – riječ je o dva dvolista pergamene na kojima je tekst pisan uglatom glagoljicom u dva stupca. Prvi dvolist i prvi list drugog dvolista imaju tekst iz trećeg tjedna došašća, a drugi list drugog dvolista iz božićnih dana. Na rubu jednog lista starom kaligrafijom napisano je: „1619. 12. Augu- sti“. Taj se datum možda odnosio na jedan prijepis Senjskog statuta kojemu su listovi brevijara služili kao omot. Ivan Kukuljević Sakcinski na istom je papiru zapisao: „Korice prevoda Statuta senjskog“, a na košuljici listova napisao je: „Iz Senja Rkp 14–15 vieka“.¹⁹²
- List brevijara iz 15. stoljeća – list pergamene na kojem je tekst pisan uglatom glagoljicom u dva stupca. Tekst je zapravo odlomak rimskog brevijara i to iz oficija u mjesecu kolovozu. Ivan Kukuljević Sakcinski dobio ga je u Senju, a tu je nekada služio kao omot računske bilježnice crkve ili bratovštine sv. Tijela.¹⁹³
- *Bribirski brevijar* iz 1470. godine – pisan uglatom glagoljicom na pergameni u dva stupca. Uvezan je u 19. stoljeću u poluplatno. Tekst je preuzet iz rimskog brevijara i krnj je na početku i na kraju. Izvan teksta po marginama ima više različitih zapisa.

191 *Isto*, 214, 227.

192 Vjekoslav ŠTEFANIĆ, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije I.*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1969., 96-97.

193 *Isto*, 128.

Jedan od njih je: „To je brv(ija)l modriški (!)“. Vjerojatno je kodeks pisao isti autor, ali u dva navrata: 7. rujna i 10. listopada 1470. godine. Pisar je živio u neposrednoj blizini Hoteša kraj Bužana u Bužkoj župi. Možda je kasnije brevijar dospio u Modruš, a sigurno je još 1548. godine donesen u Bribir. Kukuljević Sakcinski naveo je da je ovaj brevijar dobio u Vinodolu.¹⁹⁴

- Dvolist zbornika iz 15. stoljeća – tekst je pisan uglatom glagoljicom, na svakoj stranici po 22 retka. Radi se o odlomku jednog zbornika vjersko-naučnog sadržaja i obrađuje teme iz rasprava o sedam smrtnih grijeha i Deset Božjih zapovijedi. Rukopis je nastao najvjerojatnije na području Like, a u Akademiju je došao vjerojatno preko Kukuljevića.¹⁹⁵
- *Kolunićev zbornik* iz 1486. godine – kodeks pisan uglatom glagoljicom u dva stupca. Kukuljević Sakcinski ga je uvezao u poluplatno. Izvorno je imao vjerojatno 200 listova, a ostalo je sačuvano pet dvolistova. Rukopis sadržava dva samostalna dijela: Korizmenjak ili Knjige svetago Bernardina, tj. zbirku propovijedi za sve dane u korizmi do Uskrsa, i Rasprava o sedam smrtnih grijeha. Prepisivač ovog rukopisa je Broz Kacitić, plemenom Kolunić (po tome Kolunićev zbornik), koji je rodom bio iz Dubovika u Bužanima, a pisao je kao đakon za vrijeme gačanskoga vikara Levnarda iz plemena Doljana koji je službovao u Knežoj vasi, mjestu kraj Otočca. Rukopis je nekako dospio u Vrbnik na Krku, a tu ga je vjerojatno i Kukuljević Sakcinski dobio.¹⁹⁶

Vladimir Kraljić objavio je u *Vjesniku Historijskih arhiva Rijeci i Pazinu*, sv. 20-22, popis arhivske građe Arhiva biskupije u Senju i Arhiva Stolnog kaptola u Senju. Među tom građom nalazi se mali broj arhivskih dokumenata pisanih glagoljicom, od kojih ističem Knjigu zapisnika sjednica Stolnog kaptola senjskog te raznih kaptolskih prihoda od nekretnina, zakupa, zakladnih misa i sl. Knjiga je pisana latinicom i glagoljicom. Glagoljicom su napisane razne

194 *Isto*, 141-145.

195 Vjekoslav ŠTEFANIĆ, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije II.*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1970., 11-12.

196 *Isto*, 15-18.

evidencije na 25. stranici i prijepisi nekih kupoprodajnih ugovora na završna tri lista.¹⁹⁷

Mile Bogović, crkveni povjesničar koji se u velikoj mjeri bavi istraživanjem glagoljice na području nekadašnjih biskupija Senjske i Modruške ili Krbavske, objavio je rezultate svojih istraživanja, između ostalog u *Senjskom zborniku* br. 25/1998. Uz već neke obrađene glagoljske spomenike, rukopise i tiskane knjige, on spominje i neke druge koji do sada nisu navedeni:

- Statut Senjskog kaptola iz 1340. godine – nije sačuvan glagoljski original, ali na latiničnom prijepisu, koji se čuva u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, piše: „Bi ovo skopiano s glagolskoga na naš Dalmatinski jezik pravo i verno“.¹⁹⁸
- *Lobkowiczov psaltir* iz 1359. godine – pisao ga je u Senju žakan Kirin. U kolofonu na posljednjem glagoljskom foliju piše: „SE PISA KIRIN ŽAKAN LET G(OSPOD)NIH ·Č·T·L·Z· (1359.) KADA TE KNIGE BIŠE PISANI I DOPISAŠE SE V S(VE) TOM KUZMI I DAMENI V SENI“.¹⁹⁹
- *Kvaderna* – pravni dokument Senjskog kaptola pisan u 16. i 17. stoljeću iz kojeg doznajemo imovno stanje kaptola, brojne lokalitete u Senju i opće gospodarsko stanje toga vremena. Danas se čuva u Biskupskom arhivu u Senju.²⁰⁰
- Oporuka Tome Partinića iz 1445. godine – sačuvana u prijepisu u Biskupskom arhivu u Senju.²⁰¹
- *Spovid općena* – knjiga koju je tiskao pop Blaž Baromić u Senju 25. travnja 1496. godine, kao prijevod popularnog priručnika za obavljanje ispovijedi *Confessionale generale* M. Carcana.²⁰²

197 Vladimir KRALJIĆ, Popis arhivske građe Arhiva biskupije u Senju i Arhiva Stolnog kaptola u Senju, *Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, 20 (1975.-1976.), 233.

198 Mile BOGOVIĆ, Hrvatsko glagoljsko tisućljeće, 86.

199 *Isto*, 87.

200 *Isto*, 89.

201 *Isto*.

202 *Isto*, 93.

- *Naručnik plebanušev* – knjiga tiskana u tiskari u Senju 1507. godine. To je prijevod teološkog priručnika *Manipulus curatorum*.²⁰³
- *Transit sv. Jerolima* – knjiga tiskana u Senju 1508. godine kao prijevod popularnog književnog djela *Vita et Transitus s. Hieronymi*.²⁰⁴
- *Mirakuli slavne Deve Marie* – knjiga tiskana u senjskoj tiskari 1507./1508. godine. Sadrži najopsežniju zbirku Bogorodičinih čudesa u hrvatskoj književnosti. Prevedena je s talijanskog.²⁰⁵
- *Meštrija od dobra umrtija s ritualom* – knjižica tiskana u Senju 1507./1508. godine. Prijevod je popularnog djela *Ars bene moriendi*.²⁰⁶

Mladen Ibler istraživao je glagoljski brevijar *Borgiano Illirico*. Riječ je o brevijaru u dva sveska pisanom na pergameni u drugoj polovici 14. stoljeća, u mjestu Tribihovići u Gackoj, negdje podno Gvozda (Male Kapele) s južne strane. Brevijar je pisan za crkvu sv. Ivana na trošak plemenitih ljudi Snikravića. Za vrijeme haranja po Gackoj u 15. stoljeću, Turci su ga odnijeli, ali su ga stanovnici Tribihovića i susjednog sela Okrugle otkupili natrag. Brevijar je u 16. stoljeću prenijet u Vrbnik na otoku Krku, a danas se čuva u Vatikanškoj knjižnici.²⁰⁷

Na kraju treba spomenuti najvažnije djelo hrvatskog glagoljaštva i hrvatske kulture općenito, prvu tiskanu knjigu u hrvatskom narodu, *Misal po zakonu rimskoga dvora*. Ova inkunabula, poznata i pod nazivom *Prvotisak*, prema zapisu iz kolofona tiskana je 22. veljače 1483. godine. Dok se za datum dovršenja tiska zna točan podatak, oko mjesta tiskanja već dugi niz godina traje spor koji još uvijek nije razriješen. Postoji više opcija koje su predložene kada se govori o tom pitanju: Venecija, Roč i Izola, Kosinj, Modruš. Dugo vremena

203 *Isto*, 93-94.

204 *Isto*, 94.

205 *Isto*, 95.

206 *Isto*.

207 Mladen IBLER, Brevijar Borgiano Illirico 5-6, u: *Senjski zbornik*, Senjsko muzejsko društvo – Gradski muzej Senj, Senj, 36 (2009.), 221-227.

mislilo se da je to mjesto Kosinj i kosinjska tiskara. To mišljenje temeljilo se na takozvanom Glavinićevu opisu Like i Krbave iz 17. stoljeća. Taj spis prvi je objavio Manojlo Sladović, a nakon njega Radoslav Lopašić. Općenito je prihvaćeno da je autor spisa senjski i modruški ili krbavski biskup Sebastijan Glavinić, no detaljnijim proučavanjem spisa to se kasnije nije pokazalo točnim. U spisu, kojem je vjerojatno autor o. Marin Senjanin, misionar Like i Krbave, za Kosinj se kaže da su „ovdje tiskani ilirski brevijari, kako se vidi u bilješci na onima kojima se sada služe svećenici glagoljaši pri moljenju kanonskih časova“.²⁰⁸ Tezu o Kosinju kao mjestu nastanka *Prvotiska* osobito je zastupao Zvonimir Kulundžić. On je u svojoj knjizi *Kosinj – kolijevka štamparstva slavenskog juga* iznio nekoliko argumenata u prilog svojoj tezi. Polazi od zapisa žakna Jurja „Vita, vita, štampa naša gori gre“. Taj „gori“ vodi prema Kosinju. Trajanje kosinjske tiskare omeđeno je na vrijeme od zapisa žakna Jurja (26. lipnja 1482. godine) do Krbavske bitke (9. rujna 1493. godine). Organizator i mecena ove tiskare, prema Kulundžiću, bio je knez Anž Brinjski. Uz to, spominje kosinjsku tradiciju vezanu uz metalna slova pronađena u zemlji.²⁰⁹ Treba spomenuti i to da se općenito smatralo da je i brevijar iz 1491. godine također tiskan u Kosinju, iako brevijar ovako kako je sačuvan, ne govori tome u prilog.²¹⁰ U novije vrijeme teorijom o Kosinju kao izvorištu *Prvotiska* bavi se Ivan Mance u svojoj knjizi *Kosinj – izvorište hrvatske tiskane riječi*. Josip Bratulić tvrdi da je *Prvotiskak* tiskan u Veneciji. Toj tezi priklanja se i Mile Bogović, uzimajući u obzir tehničke i estetske elemente. Bogović dodaje da ipak nema sumnje da je misal djelo naših glagoljaša i to najvjerojatnije podrijetlom s područja Senjske i Modruške ili Krbavske biskupije.²¹¹ Valentin Putanec je 1959. godine iznio tezu da je prva hrvatska tiskara djelovala u Modrušu i da je tamo tiskan *Misal po zakonu rimskoga dvora*. On je pošao od zapisa „NOEMIL“ koji se nalazi u kolofonu jednog od primjeraka misala koji se čuva u

208 Mile BOGOVIĆ, Hrvatsko glagoljsko tisućljeće, 103-104, 111.

209 Zvonimir KULUNDŽIĆ, *Kosinj kolijevka štamparstva slavenskog juga*, Zvonimir Kulundžić, Zagreb, 1960., 31. O tome vidi i u: Zvonimir KULUNDŽIĆ, *500. obljetnica Kosinjskog misala*, Nezavisna autorska naklada, Zagreb, 1983.

210 Josip TANDARIĆ, Hrvatskoglagojski tiskani brevijar iz 1491., u: *Slovo*, sv. 34 (1984.), 130.

211 Mile BOGOVIĆ, Hrvatsko glagoljsko tisućljeće, 90.

Zagrebu. Taj zapis pročitao je ovako: „Nicolaus Ordinis Eremitarium Modrussiae Impressit Loco“ – „Ovu knjigu tiskao je u Modrušu Nikola (redovnik) reda eremita (pavlina)“.²¹² Modruš je u vrijeme tiskanja misala bio na vrhuncu svoje moći, pavlinski samostan sv. Nikole u Gvozdu bio je središte Hrvatske pavlinske provincije, a u njemu je živjelo i do 80 redovnika glagoljaša.²¹³ Moguće je da je u samostanu djelovala i tiskara, ali za to do nemamo nikakvih pouzdanih podataka. Budući da se u zapisu NOEMIL pretpostavlja ime Nikola, Ivan Mance ga povezuje s biskupom Nikolom Modruškim i osporava tezu o Modrušu navodeći činjenicu da je Nikola Modruški umro 1480. godine i nije mogao napisati spomenuti zapis na primjerku misala. No, Mance dalje u tekstu navodi i neka druga razmišljanja. Prema Ivi Goldsteinu, Nikola Modruški je mogao biti financijer i inicijator priprema za tiskanje u vremenu koje je bilo pogodnije nego nakon njegove smrti kada je misal tiskan. Anica Nazor s druge strane smatra da NOEMIL ne predstavlja biskupa Nikolu Modruškog, nego nepoznatog pavlina koji se zvao Nikola. U prilog razmišljanju Anice Nazor ide činjenica da se u životopisu biskupa Nikole Modruškog nigdje ne navodi da je pripadao redu pavlina. Uz Kosinj i Modruš, neki autori, poput Mladena Bošnjaka i Marije Pantelić, navode da je prva hrvatska inkunabula priređena za tisak u Istri, odnosno u Izoli i Roču. Tu tezu temelje na zapisu žakna Jurja iz Roča, napisanom 1483. godine.²¹⁴

Zaključak

Glede načina i mjesta nastanka glagoljice još uvijek ne možemo s velikom sigurnošću potvrditi ili opovrgnuti niti jednu od postavljenih teorija. No, bez obzira na to je li se glagoljica pojavila najprije na otoku Krku ili u Istri i Kvarneru ili u Dalmaciji, zbog neizbježne povezanosti (morske i kopnene, gospodarske itd.) ovih krajeva s područjem današnje Gospićko-senjske biskupije, možemo

212 Ivan MANCE, Ivan, *Kosinj – izvorište hrvatske tiskane riječi*, Redak, Split, 2013., 56.

213 Zorislav HORVAT, Pregled sakralne arhitekture Modruša i okolice u srednjem vijeku, u: *Krbavska bitka i njezine posljedice*, Dragutin Pavličević (ur.), Hrvatska matica iseljenika – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1997., 143.

214 Ivan MANCE, Ivan, *Kosinj – izvorište hrvatske tiskane riječi*, 56-57, 59.

sigurno tvrditi da je ono imalo vrlo važnu ulogu u širenju glagoljice u srednjem vijeku te odlučujuću ulogu u njezinu opstanku u novom vijeku sve do današnjih dana. O velikoj raširenosti i važnosti glagoljice na ovom području svjedoče vrlo stari glagoljski kameni spomenici (od 12. stoljeća nadalje), brojni glagoljski rukopisi (od 14. stoljeća nadalje) i glagoljske tiskane knjige (15. i 16. stoljeće). Dozvola senjskom biskupu iz 1248. godine kojom senjska katedrala postaje jedinom katedralom na hrvatskim prostorima u kojoj se u službi Božjoj koriste staroslavenski jezik i glagoljica, Senjska tiskara u kojoj su se tiskale glagoljske knjige, veliki prijepori oko šćaveta upravo na području Senjske i Modruške ili Krbavske biskupije koji su se odražavali i na druge hrvatske krajeve, uvođenje kolegija staroslavenskog jezika i glagoljice u senjskom liceju te odluka senjsko-modruškog biskupa Jurja Posilovića da se u liturgiju vrati hrvatska redakcija staroslavenskog jezika nepobitne su činjenice koje govore u prilog gore spomenutoj tezi. Glagoljica je imala važan značaj i za status crkvenih službenika, popova glagoljaša koji su bili njezini glavni promotori i uživali veliki ugled u društvu. Kao takvi, imali su vrlo važan zadatak i mogućnost formirati hrvatsku kulturu i narodni identitet. Ostaci glagoljske baštine i staroslavenskog jezika u Gospićko-senjskoj biskupiji vidljivi su i danas na nekim područjima na različite načine. Projekt „Oštarskih glagoljaša“ je dobar primjer kako na lokalnoj i regionalnoj razini promovirati glagoljicu među svim generacijama, osobito među mlađima, i tako vrjednote poput glagoljice i staroslavenskog jezika ugrađivati u kulturu suvremenog doba. Valjalo bi takve projekte što više podržati, još bolje osmisliti i podići na višu razinu (pr. izložbe glagoljice, okrugli stolovi, znanstveni skupovi).

THE GLAGOLITIC SCRIPT IN THE DIOCESE OF GOSPIĆ AND SENJ

ABSTRACT

The name “glagoljica” (Glagolitic script) appears in Croatia in the 14th century. This alphabet was used in the production of many liturgical books, literary-artistic text, legal documents as well as in the personal correspondence. The theories of the genesis of the Glagolitic script are manifold (egzogenous, egzogenous-endogenous, endogenous). Noteworthy is the theory that the Glagolitic script is the autochthonous Croatian script. Among the types of the Glagolitic script we can distinguish the round, the angular, the italic, while some authors mention the triangular type too. The cradle of the Glagolitic script in Croatia is the island of Krk, and the part of the Croatian Coastal region which in the past belonged to the diocese of Krk and Rab (Senj, Gacka, Modruš and Bužani in Lika). From the island of Krk, the Glagolitic script and the old Slavonic language came to Senj and spread towards the hinterland, i.e. towards the diocese of Krbava or Modruš, which today mostly belongs to the diocese of Gospić and Senj. The key moment in the history of Glagolitic script in this region is the letter of pope Innocent the 4th, to the bishop Filip of Senj, in the year 1248, by which he is allowed to use the Glagolitic script in his diocese. The first printing house firmly attested by the historical sources was in the city of Senj. In the 17th century, the church books are Russified (amalgamated to the Eastern Slavic traditions and language), while in the 18th century, the popular language (šćavet) is introduced into the liturgy. The contest between the Russified redaction of the liturgical books and the šćavet was ended by the end of the 19th century, by the decree of the bishop Juraj Posilović, which imposed the return of Croatian redaction of the old Slavic language into the liturgical use. Among the inscriptions on the stone monuments the most important is the table of Senj from the beginning of the 12th century. Beside the stone monuments, a great number of Glagolitic inscriptions can be found in the manuscripts and the printed books.

Many books and articles were written on this theme, many experts dealt with this question, discussed and presented the results of their researches, and in this article, we intend to briefly present what was written up until now.

Key words: Glagolitic script, old Slavic language, the diocese of Gospić and Senj, Glagolitic monuments, Glagolitic manuscripts, Glagolitic printed books.

